

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA POVIJEST

MARIN PUŠIĆ

HRVATSKI JEZIČNI PROBLEM OD 1945. DO 1967. GODINE

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: dr.sc. IVO BANAC, redoviti profesor

Zagreb, 2013.

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	2
2. Razvoj hrvatskog jezičnog problema	
2.1 Jezična politika i položaj hrvatskog jezika do kraja Drugog svjetskog rata	5
2.2 Položaj hrvatskog jezika u FNRJ.....	12
2.3 Novosadski dogovor i njegove posljedice.....	17
2.4 Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika.....	29
3. ZAKLJUČAK.....	43
4. LITERATURA.....	45

1. UVOD

Pitanje jezične ravnopravnosti bilo je osobito osjetljivo pitanje u višenacionalnim državama. Često se govori o pojavi dviju političkih krajnosti: jezičnom unitarizmu i jezičnom separatizmu. Jezični unitarizam predstavlja težnju za jedinstvenim jezikom, može se javiti unutar šireg višenacionalnog kulturnoga kruga, unutar višenacionalne zajednice s različitim jezicima, unutar višenacionalne zajednice sa sličnim jezicima te unutar jednog naroda koji ima dva ili više jezika. Važno je razlikovati pojmove jezično zakonodavstvo i jezična politika. Jezično zakonodavstvo je ukupnost zakonskih odredaba kojima se uređuju pitanja jezika, pisma, imena jezika, njegove uporabe te pitanje jezične ravnopravnosti u višejezičnim zajednicama, pitanje jezika manjina ili manjinskih skupina. Pojam jezične politike teže je objasniti, može se poistovjetiti s pojmom jezičnog pitanja. Neka zakonodavstva jezičnim pitanjima posvećuju mnogo zakonskih odredaba, brinu o jezičnoj ravnopravnosti, a druga ne brinu o tome.

Problem jugoslavenskog jezičnog unitarizma treba proučavati kroz represijske postupke režimske vlasti koji su se najznačajnije očitovali nakon objavljivanja „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga jezika“. Pojačano nacionalističko djelovanje na području jezika uslijedilo je nakon stvaranja FNRJ. Hrvatski jezični problem počinje se stvarati samim ulaskom Hrvatske u zajednicu sa Srbima nakon Prvog svjetskog rata, tu možemo pronaći izvor ovog problema koji je obilježio naš narod tijekom 20. stoljeća, a taj problem neće biti riješen do raspada Jugoslavije. Jezik kao medij kulture i civilizacije predstavlja temeljnu odrednicu nacionalnog identiteta. To je područje iznimno osjetljivo ako se radi o nekoj višenacionalnoj državi, osobito ako u toj zajednici žive narodi čiji su jezici slični i imaju zajedničku osnovu, to dovodi do brojnih sporova. Takav je i primjer državne zajednice Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca. Problem jezične neravnopravnosti obilježio je zajednicu u kojoj bi jezik trebao predstavljati zajednički medij kulture i civilizacije. Sve to upućuje na raznoliku višenacionalnu zajednicu unutar koje je proces objedinjenja i stvaranja jedinstvene države bio otežan. Sklad između hrvatskosrpskog jezika i hrvatskog ili srpskog standardnog (književnog) jezika trebao je omogućiti pravilan razvoj novog jezika te osigurati jedinstvo kulturnog života dvaju naroda.

Temeljna prava hrvatskog naroda nisu poštivana već od stvaranja nove državne zajednice., hrvatski jezični problem razvijao se u daljnjim desetljećima, a sve je bilo, nakratko, prekinuto u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Budući da se ovaj rad bavi razvijanjem hrvatskog jezičnog problema nakon Drugog svjetskog rata, važno je saznati kako se i kada razvija. Zato je potrebno krenuti od međuraća te Drugog svjetskog rata. Važnost svih hrvatskih stručnih društava nakon rata je umanjena, gotovo su zabranjena imena hrvatskih vladara, poput Krešimira ili Domagoja, postoji i problem da hrvatski jezik u školama predaju nastavnici koji su u nastavi poučavali na srpskom jeziku, a niti nisu završili studij hrvatskoga jezika, nameće se i pisanje ćirilicom, a nastava povijesti književnosti nije se bavila starim hrvatskim piscima, provodila se potpuna cenzura hrvatske književne povijesti.

Zapravo, tijekom rata nije riješeno nacionalno pitanje naroda unutar Jugoslavije kako je to smatralo komunističko političko vodstvo. Upravo je centralizam, koji se javlja nakon rata, bio temelj za oblikovanje unitarističke politike. Tako dolazi do brojnih unitarističkih istupa na VII. kongresu Partije 1958. godine, govorilo se o dodatnoj centralizaciji te stvaranju jugoslavenske nacionalne svijesti. Takvu nacionalnu svijest isticao je i Josip Broz Tito koji se rijetko izjašnjavao kao Hrvat, to je činio samo onda kada je htio postići neki politički cilj. O tome govori i Savka Dapčević Kučar kada prenosi Titove misli o nacionalnom opredjeljenju. Tito je smatrao kako nije bilo potrebo neprestano isticati kako je on Hrvat jer to nije nikada skrivao. Primjerice, kao Hrvat se izjasnio u govoru 1945. godine kada je osudio NDH, isto je učinio i 1970. godine kako bi omogućio obračun hrvatskih komunista s unitarizmom koji je predstavljao opasnost i za njega i za Jugoslaviju kao zajednicu naroda. Tito je smatrao i kako hrvatske granice ne služe razdvajanju, već spajanju s ostalim narodima unutar države, tako je istaknuo svoje nacionalno opredjeljenje. Često ističe kako Jugoslavija nije bila jedinstvena prije rata, a uvjeti za oblikovanje jugoslavenske nacije počeli su se ostvarivati u 50-im godinama 20. stoljeća. Tito u svojim izjavama nije skrivao ideju o jednoj naciji, a uspoređivao je Jugoslaviju s Engleskom te Sjedinjenim Američkim Državama koje su uspjele stvoriti stabilnu državnu zajednicu kakvu je on htio izgraditi. Jugoslavija je, prema Titu, bila samo formalna zajednica.

Zalaganje za jugoslavenski model rješavanja nacionalnog problema, 1967. godine, Tito je povezao s bratstvom i jedinstvom južnih Slavena, a zbog interesa državnih zajednica za načinom rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji, smatrao je kako bi čvrsta državna zajednica trebala služiti kao uzor drugim zemljama u nastanku.

2. Razvoj hrvatskog jezičnog problema

2.1 Jezična politika i položaj hrvatskog jezika do 1945. godine

Jugoslavenski komunisti naslijedili su sve jezične probleme iz prethodnih razdoblja. U vrijeme Šestosiječanjske diktature provedena je politika negiranja hrvatskog imena i naroda, ovo razdoblje započinje i s novim nazivom države (Kraljevina Jugoslavija) te s novom teritorijalnom organizacijom. Iako su tijekom diktature odnosi između Srba i Hrvata znatno otežani, razradom ideje o jedinstvu hrvatskog i srpskog jezika te unifikacijom dvaju jezika bavio se beogradski časopis *Naš Jezik* pod vodstvom Aleksandra Belića. On je bio i na čelu komisije koja se bavila spomenutom idejom o jedinstvenom jeziku. Hrvatski jezikoslovci dijelom su podupirali Belićeve ideje, a dio njih uviđao je štetnost u tim postupcima. Osobitu kritiku izrazili su Blaž Jurišić te Jozo Dujmišić. Belić i njegovi suradnici nisu bili zadovoljni stanjem na hrvatskom jezičnom području zbog pojave novih stavova hrvatskih jezikoslovaca te isticanja posebnosti i autonomnosti hrvatskoga jezika. Uputstvom Ministarstva prosvjete za osnovne, srednje i stručne škole uvode se brojni srbizmi, navodna ravnopravnost ćirilice i latinice te ekavski i ijekavski izgovor. Novi pravopis Aleksandra Belića i Dragutina Boranića, utemeljen na unitarističkim načelima, objavljen je 1930. godine.

Hrvatski jezični problem, a i općenito hrvatsko pitanje, počinje se, barem djelomično, rješavati nakon 1934. godine i atentata na kralja Aleksandra. Počinju rasprave o razlikama između hrvatskog i srpskog jezika. Radosav Bošković, u svome članku *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*, naglasio je kako su: „razlike između književnog jezika Zagreba i Beograda (koje po njemu odgovaraju dvjema redakcijama srpsko-hrvatskog jezika) ne samo gotova stvar, nego pojava koja je stara koliko i hrvatsko-srpsko jezično jedinstvo“¹.

¹ Banac: *Hrvatsko jezično pitanje*, Mladost, Zagreb, 1991., str. 95.

Osobito se bavio razlikama u leksiku i stilu dvaju jezika. Razlikama se bavio i Jozo Dujmušić, u članku *Razlika jezika među srpskim i hrvatskim književnicima*. Godine 1935. osniva se Društvo Hrvatski jezik te se pokreće časopis *Hrvatski jezik* pod uredništvom Stjepana Ivšića. Društvo je trebalo raditi na očuvanju duha hrvatskoga jezika te brinuti o njegovoj pravilnoj uporabi u pisanom ili usmenom izražavanju: „*Osnutak Društva i pokretanje časopisa 'Hrvatski jezik' otvoreno su kritizirali zagovornici svekolika hrvatskog i srpskog jedinstva (političkog, kulturnog, jezičnog, pravopisnog), još i tada nepopustljivo braneći svoja stajališta usuprot raspoloženju nesumnjivo pretežita dijela hrvatske jezične zajednice*“². Svi oni koji su se zalagali za jedan zajednički hrvatsko-srpski jezik vodili su polemike oko osnivanja Društva, u njima su kritizirali društvo koje je zapravo promicalo ideju većine govornika hrvatskoga jezika, ideju o jedinstvenom hrvatskom jeziku.

Osnivanje Banovine Hrvatske Sporazumom Cvetković-Maček 1939. godine donosi odredbu kojom se poslovi prosvjete prenose pod upravu Banovine, započinje postupna demokratizacija. Određuje se kako će se u školama na području Banovine Hrvatske koristiti Boranićev fonetski pravopis (4. izdanje). Djelatnost *Društva Hrvatski jezik* tada slabi, a kratkotrajno djeluje *Pokret za hrvatski književni jezik* pod Krunom Krstićem. Pokret se protivi stvaranju jednog zajedničkog jezika Hrvata i Srba, o tome je Krstić govorio u svome članku *Hrvatski književni jezik*, napomenuo je: „*ni povijest razvoja ni stvarno današnje jezično stanje ne dopušta, da se hrvatski i srpski književni jezik smatraju jednim jedinim 'srpskohrvatskim' ili 'hrvatskosrpskim' jezikom, svako takvo sjedinjavanje dvaju svojesmjernih književnih jezika krnjilo bi potpunost i nezavisnost hrvatskog jezičnog zakonodavstva*“³. Petar Guberina i Kruno Krstić bavili su se razlikama između hrvatskog i srpskog jezika. Smatrali su kako brojne fonološke, morfološke, leksičke, sintaktičke i stilističke razlike između dvaju jezika potvrđuju posebnost hrvatskog jezika čime i osuđuju unitarističku jezičnu politiku. Dali su značajan doprinos razvoju jezikoslovne kroatistike, ali su izazvali i brojne rasprave te kritike.

² Samardžija, M.: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str. 23.

³ Isto

Zagovornici zajedničkoga jezika smatrali su kako su sve navedene razlike preuveličane te kako nisu objektivne. Nakon kapitulacije Jugoslavije dijelovi Hrvatske, koji nisu bili anketirani sa strane Sila Osovine, i cijela Bosna i Hercegovina ulaze u satelitsku Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), zapravo talijansko-njemački kondominij kojim su upravljale ustaše, pripadnici male nacionalističke organizacije koju je predvodio Ante Pavelić. Na jezičnome području započinje razdoblje u kojem je zaustavljeno stvaranje zajedničkog hrvatskosrpskog jezika, to je i razdoblje u kojem hrvatski jezični problem miruje. M. Radovanović navodi kako je tadašnji jezični model, direktivni: „*ostvarivan insitucionalno jer je osnovano stručno tijelo državne uprave kojem je to bio jedan od zadataka. Osnovne smjernice jezične politike određivane su propisima jezičnoga zakonodavstva*“⁴. Takva jezična politika težila je širenju uporabe hrvatskog jezika u svim oblicima komunikacije, čišćenju jezika od stranih riječi, podizanju pismenosti stanovništva te stvaranju trajnih barijera između hrvatskog i srpskog jezika

Za jezičnu politiku u NDH važno je osnivanje Hrvatskog državnog ureda za jezik na čijem je čelu bio Blaž Jurišić, kasnije Izidor Škorjač. Ured za jezik trebao je raspravljati o izradi novoga pravopisa, objavljivati jezične savjete za govornike, rješavati neke jezične dvostrukosti itd. Prvi članak zakonske odredbe o osnivanju Društva govori o tome kako je hrvatski jezik jedinstven te kako nam to omogućuje i povijesno pravo, naglašeno je kako je to neovisan jezik koji se ne može poistovjetiti s nekim drugim narodom što bi značilo da njime govore samo Hrvati: „*Jezik, što ga govore Hrvati, jest po svom izvoru, po povijesnom razvitku, po svojoj povijesnoj razprostranjenosti na hrvatskom narodnom području, po načinu izgovora, po slovničkim pravilima i po značenju pojedinih riječi izvorni i osebujni jezik hrvatskog naroda, te nije istovjetan ni s jednim drugim jezikom, niti je narječje bilo kojeg drugog jezika, ili bilo s kojim drugim narodom zajedničkog jezika. Zato se zove 'hrvatski jezik'*“⁵. O utemeljenju pisali su tadašnji dnevni listovi te su tako pokušali objasniti zadaću novoosnovanog Ureda.

⁴ Samardžija, M.: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str 35.

⁵ Jojić, Matasović: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002., str. 1550.

Tuđe riječi (tuđice) i posuđenice mogle su se upotrebljavati samo ako za neku riječ nije postojala hrvatska inačica, sve ostale riječi nisu se mogle unositi u jezik jer nisu odgovarale duhu hrvatskog jezika.

Poduzeća, tvornice ili druge djelatnosti nisu mogle nositi nehrvatsko ime. Štokavsko narječje predstavlja temelj književnog jezika: „*Hrvatski službeni i književni jezik jest štokavsko narječje jekavskoga odnosno ijekavskoga govora. Gdje je u ikavskom govoru kratko 'i' ima se pisati i izgovarati 'je', a gdje je u ikavskom govoru dugo 'i' ima se pisati i izgovarati 'ie'.*“⁶. Ministarska naredba o pravopisu, koja je donesena 23. lipnja 1941. godine, založila se za uvođenje etimološkog pravopisa: „*hrvatski se pravopis ima provesti po načelu etimološkom tako, da se utvrde sve etimološke mogućnosti osnovane na znanosti, koja ima odrediti svuda ono što u duhu hrvatskoga jezika ima svoju potvrdu*“⁷. U kolovozu 1941. godine, posve neočekivano, objavljena je *Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu*. Ta Odredba bila je: „*zakonskom podlogom mnogim kasnijim važnim jezičnopolitičkim postupcima*“⁸, određuje upotrebu korijenskog pravopisa što je označavalo povratak hrvatskoj tradiciji iz 19. stoljeća. Članak 8. navodi sljedeće: „*Ministarstvo će nastave postaviti naredbenim putem povjerenstvo, koje će odrediti sve potrebno, da se ustanove ove zakonske odredbe provedu u djelo, i koje će se brinuti, da se hrvatski jezik očisti, a pravopis ustali u duhu ove zakonske odredbe, te će ujedno propisati i kazne za zaštitu čistoće jezika i pravopisa*“⁹. U listopadu 1941. godine osnovano je jezično povjerenstvo koje je trebalo nadzirati provođenje zakonske odredbe o jeziku. Jezično povjerenstvo činili su, uglavnom, članovi Hrvatskog ureda za jezik. Održano je 12 sjednica, a raspravljalo se o pravopisnoj problematici te izradi etimološkog pravopisa. Na raspravama su se istaknuli Kruno Krstić, koji je zastupao ideju fonetskog pravopisa, i Marijan Stojković koji se zalagao za uvođenje etimološkog pravopisa.

⁶ Jojić, Matasović: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002., str. 1551.

⁷ Samardžija, M.: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str. 41.

⁸ isto, str.. 46.

⁹ Jojić, Matasović: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002., str. 1550.

Nakon brojnih rasprava uveden je etimološki pravopis, zakonsku odredbu kojom se to potvrđuje donio je Stjepan Ratković, novi ministar prosvjete. Zabrana uporabe ostalih pravopisnih načela i priručnika stupila je na snagu 1. siječnja 1943. godine. Do tada se koristio prijelazni pravopis Adolfa Bratoljuba Klaića, (knjižica *Koriensko pisanje*). Popularizacija hrvatskog jezika provodila se usmenim i pismenim putem. Jezična promidžba usmenim putem provodila se organiziranjem skupova, predavanja, izlaganjima preko radija, (poseba emisija „Za hrvatski jezik“). Pismena promidžba provodila se je stručnim člancima koje su, u dnevnim novinama ili časopisima, objavljivali članovi Hrvatskog državnog ureda za jezik, uz to, objavljivali su se jezični savjeti o tome kako pravilno govoriti i pisati. Potreba za objavljivanje rječnika hrvatskog jezika dovela je do priprema za njegovo objavljivanje: „*Rječnik suvremenog književnog jezika obuhvatit će glavni dio onih riječi, koje pripadaju današnjoj jezičnoj upotrebi. Prema tomu izostavit će se u njemu sve one riječi, koje idu u blago hrvatskih narječja, ali ih u književnoj navici zamjenjuje druge riječi. Od riječi koje su posudjene iz slavenskih jezika (ruskog, češkog, srpskog) zadržat će se one, koje su uglavnom do početka prošlog svjetskog rata stekle u našoj knjizi domovno pravo i koje se danas više ne protive redovitom hrvatskom jezičnom osjećaju*“¹⁰. Tim rječnikom započinje čišćenje hrvatskog jezika od svih srpskih riječi koje su nametane za vrijeme Države SHS/Kraljevine Jugoslavije. Jezična cenzura nije se provodila onako kako je to bilo planirano, treba spomenuti *Hrvatsko-talijanski rječnik* Vinka Esiha (1942.) koji je kršio zakonsku odredbu o jezičnoj čistoći. Pojedini jezikoslovci smatrali su kako je potrebno obratiti pozornost na poštivanje jezikoslovnih načela te na umjerenost i opreznost, pretjerani purizam nije se temeljio na tim načelima: „*Međutim, u čišćenju jezika od tuđinskoga utjecaja moramo biti osobito oprezni i ne smijemo upadati u pogreške koje bi nam se kasnije mogle itekako osvetiti*“¹¹. Vlast nije postupila prema uputama jezikoslovaca, pravila koja su se propisivala nisu davala mogućnost izbora.

¹⁰ Samardžija, M.: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., str. 71.

¹¹ Samardžija, M: *Jezični purizam u NDH*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str. 50.

¹² isto, str. 62.

Puristička politika provodila se na svim područjima poput književnosti, kulture ili povijesti, srbizmi su nazivani barbarizmima, katkad je to naziv i za riječi iz drugih jezika. U vrijeme NDH stvara se i vojno nazivlje. U uporabu se vraća nazivlje koje se koristilo do 1918. godine, tako se javljaju riječi poput: „*strojosamokres, svečanostnik, vojnik neposlušnik*“¹². Mijenjaju se i nazivi mjesta, a vlast vodi brigu i o tome da što više Hrvata zna pisati i govoriti svoj materinji jezik. Zabranjuje se pisanje ćirilicom, a o tome govori naredba Ministarstva unutarnjih poslova u kojoj se tražilo uklanjanje svih natpisa na ćirilici te se strogo zabranila svaka uporaba bilo u javnom ili privatnom životu.

Partizanski pokret provodio je svoju politiku preko najvišeg predstavničkog tijela u zemlji – Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Premda je KPH nedvojbeno nadzirao svaki aspekt partizanskog pokreta, on je skrivao svoje krajnje namjere pa je Partija „*sve više upotrebljavala jezik hrvatskog patriotizma u svojoj liniji oslanjanja na mase*“¹³. Andrija Hebrang nakon dugih godina u pritvoru postaje politički sekretar KPH te član Politbiroa CK KPJ. On je smatrao kako partizanska borba treba dovesti do rješavanja nacionalnog pitanja. Srbi, kao većinski članovi partizanskog pokreta u Hrvatskoj, podržavali su Hebrangove ideje o federativnoj Jugoslaviji koja se trebala temeljiti na ravnopravnom položaju Srba unutar Hrvatske. U školama se trebala podučavati i latinica i ćirilica ovisno o nacionalnosti učenika. Hebrang je svojom politikom htio potaknuti Srbe na prihvaćanje položaja manjine u Hrvatskoj. To je dovelo do velikog nezadovoljstva unutar KPJ, a Hebrang je optužen za kroatocentrizam. Hebrangov sukob s Titom kulminirao je nakon pojave parole u hrvatskim partizanskim novinama: „*Živjela slobodna i ujedinjena Hrvatska u bratskoj federativnoj zajednici sa slobodnom Srbijom i slobodnom Slovenijom*“¹⁴. Godine 1944. Hebrang je osumnjičen za hrvatski nacionalizam, a krajem godine uklonjen je tako što je izmješten u Beograd. On ostaje članom Politbiroa KPJ, no gubi utjecaj u Hrvatskoj. Na čelo KPH došao je Vladimir Bakarić.

¹³ Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990., str. 92

¹⁴ Isto, str. 100

Titovi postupci protiv Hebranga govore o tzv. federalizmu koji je zastupao, on je bio samo prividan te naklonjen centralizmu što i jest obilježje sovjetskog modela. Iste godine, u sumraku NDH, u Zagrebu je objavljen novi pravopis koji su sastavili Cipra i Klaić. Taj pravopis bio je utemeljen na politici čišćenja jezika od stranih riječi odnosno izrađen je purističkom duhu. U ožujku 1945. objavljena je i brošura *Za pravilnost i čistoću hrvatskog jezika* u kojoj nepoznati autor veliča Antu Pavelića i politiku čišćenja hrvatskog jezika, no i napominje kako se ona nije provodena na pravilan način. Rad nije stručan te se ne zna s kojim je ciljem uopće objavljen. Bitna je odrednica ratnoga razdoblja, kako je već navedeno, provođenje politike čišćenja jezika od svih nepodobnih riječi, no to se odnosilo i na riječi iz pojedinih dijelekata. M. Samardžija navodi kako bi se mogle opisati temeljne tendencije jezične politike u NDH, to je: „*naglašena direktivnost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom, zahtijevanje (i nametanje) 'korienskoga' (ili etimološkog pravopisa) pravopisa, pojačano nastojanje oko 'čišćenja' (purifikacije) hrvatskoga jezika, iniciranje izradbe rječnika hrvatskoga jezika i, s tim u vezi, uređenja hrvatskih nazivlja, nastojanje oko uklanjanja nametnutih srbizama, potpun jezični i pravopisni nadzor svih tiskopisa*“¹⁵. Ustaška vlast smatrala je kako dijalekti ugrožavaju jedinstvo hrvatskog jezika zbog različitosti te teškog razumijevanja pojedinih lokalnih govora ili dijelekata. Ustaška jezična politika provodila je čišćenje svih ostataka jugoslavenske jezične politike u Hrvatskoj, time je želi osloboditi od bilo kakve povezanosti s nekadašnjom državom. Puristi nisu razmišljali o pravopisnim načelima te nisu obraćali pozornost na upozorenja jezikoslovaca. Tijekom ratnih godina hrvatski jezični problem nije riješen, on je samo potisnut.

¹⁵ Samardžija, M.: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008., 124. St.

2.2 Položaj hrvatskog jezika u FNRJ

Revolucionarna vlast u svojim prvim dokumentima nije propagirala unitarističke tendencije, već pluralističku jezičnu politiku. Takva politika bila je vidljiva i u Zakonu o službenom listu Jugoslavije: *„'Službeni list' izlazit će istodobno na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Objavljeni tekstovi na sva četiri jezika u 'Službenom listu' smatraju se autentičnim. Štampanje oglasa i objava, službenih i privatnih vršit će se na onom jeziku, na kome je rukopis predat redakciji“*¹⁶. Na jezičnu problematiku najviše je tada utjecala politika ponovnog objedinjenja jugoslavenskih zemalja tako da nastankom FNRJ, nakratko, možemo govoriti o komunističkom razumijevanju hrvatskog jezičnog problema. Federativni temelji Jugoslavije trebali su omogućiti nacionalnu jednakost i usklađivanje težnji svih naroda. Jugoslavija više nije promatrana kao država jednog naroda. No *„bitno obilježje poslijeratne revolucionarne diktature (1945.-1950.) bilo je stalno sužavanje relativno širokih granica dozvoljenih ideološkoj ortodoksiji unutar komunističkog pokreta Hrvatske“*¹⁷. Prvi Ustav FNRJ iz 1946. godine ukazuje nam na državu utemeljenu na ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije: *„Nacionalni program koji je KPJ formulirala već pre rata i oko kojeg je u narodnoslobodilačkom ratu ujedinila sve jugoslavenske narode ostvaren je zakonski u Ustavu i najvećom doslednošću. Priznata je i ustavnim odredbama garantovana ravnopravnost naroda Jugoslavije – Srba, Hrvata, Slovenca, Makedonaca i Crnogoraca, koji u novu državnu zajednicu stupaju na osnovi prava na samoopredeljenje uključujući pravo na otcepljenje“*¹⁸. Prema odredbama Ustava, ravnopravnost republika unutar Jugoslavije trebala je biti zajamčena, a nacionalne manjine su trebale imati jednak položaj kao i ostali narodi.

Unutrašnji politički odnosi trebali su biti poboljšani nakon rata, radilo se na učvršćivanju jedinstva ostvarenog u ratu. To jedinstvo, navodno, narušavali su protivnici rješavanja nacionalnog pitanja te federativnog uređenja države, među njima, tvrdilo se, otpor četničkih, ustaških, balističkih i drugih skupina, a sudilo se i članovima

¹⁶ Babić: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990., str. 311.

¹⁷ Banac: *Hrvatsko jezično pitanje*, Mladost, Zagreb, 1991., str. 97.

¹⁸ Čolaković. Damjanović, Dimitrijević: *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963, str. 433.

vlade NDH te nadbiskupu Alojziju Stepincu i njegovim suradnicima. Nakon rata zaštita jedinstva i njegovog jačanja pretvara se u nadzor nad svim narodima. Sva prava, koja su bila zajamčena, nisu poštivana, Shodno tome, jezični problemi tada se počinju produbljivati.

Godine 1948. započinju dogovori oko nastavka rada na Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika, na 53. svesku radilo je dvanaest, a na 54. šest stručnjaka. Ideje o nastavku prekinutog rada oko zajedničkog rječnika pokrenuo je Antun Barac 1948. godine kada s radom počinje Institut za jezik i književnost JAZU. Barac je nastavio Maretićev rad oko jezičnog objedinjenja dvaju jezika, tako se o Rječniku jugoslavenske akademije govorilo kao o odrazu jedinstva Hrvata i Srba: „*pored svoje društveno-političke misije kao nosilac hrvatsko-srpskog jezičnog jedinstva ispunjava i svoju naučnu misiju, pružajući jugoslavenskoj i i slavenskoj lingvistici bogat i stručno uređen izvorni materijal za specijalne studije o jeziku u svim pravcima*“¹⁹. Prijedlozi o ujednačavanju hrvatskoga i srpskoga jezika nailaze na probleme oko polazišta stvaranja zajedničkog pravopisa. „*Ovdje se ne radi o ujednačavanju pravopisa, nego u prvom redu o jačanju bratstva i jedinstva. Ne smijemo smetnuti s uma, da su svi kulturni narodi vrlo osjetljivi u pitanjima svoga književnoga jezika*“²⁰. Akademijin rječnik predstavlja široku i bogatu građu riječi, „*on je ogledalo ekonomskog, društvenog, političkog i nacionalnog života govornika hrvatskog i srpskog jezika*“²¹. Ovaj rječnik govori o poratnim godinama kada je nastavljena politika povezivanja dvaju jezika, spominje se jezično jedinstvo dvaju naroda, a to bi nam trebalo govoriti o relativno mirnim godinama za hrvatski jezik i njegov jezični problem, on je nekako utihnuo, a potezi hrvatskih intelektualaca nisu odavali kako će doći do burne 1967. godine.

¹⁹ Jonke: Aleksandar Belić: Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika u Jezik, god. 1., br. 4, 1952., str.126.

²⁰ Jonke: Rječnik hrvatskosrpskog jezika u Jezik, god. 2, br. 3., str. 92.

²¹ Jonke: Značenje i način prvođenja novoga pravopisa u Jezik br. 3-4, 1959.-60., str. 69.

Usprkos raskidu s Kominformom, te nakon uvođenja novog državnog modela socijalizma i samoupravljanja, ponovno ojačava centralistička politika iako je ona bila samo nastavak revolucionarnog centralizma. Dušan Bilandžić, teoretičar i povjesničar jugoslavenskog socijalizma, spominje tzv. kominformovski fenomen koji je težio negiranju nacionalnih posebnosti te vladanje iz jednog centra, a naglašena je i tendencija objedinjenja Južnih Slavena. Godine 1949. jugoslavenska vlada i CK KPJ pokrenuli su pisanje zajedničke povijesti. Ta kolektivna povijest trebala je objediniti sve narode u Jugoslaviji, potaknuti ih na osjećaj zajedništva i jedinstva. Maciej Czerwiński je analizirao radove hrvatske historiografije iz 50-ih godina prošloga stoljeća, proučavanjem *Povijesti/Istorije naroda Jugoslavije* zaključuje kako ne postoji vidljivo nametanje ujednačenog jezika, a smatra i kako se je vodila briga i o hrvatskim i o srpskim jezičnim interesima, ipak se ograđuje od negiranja postojanja jezične unifikacije u 1950-im godinama na ostalim jezičnim područjima. Time se može doći do zaključka kako su se, barem na ovome području, poštivale posebnosti hrvatskoga jezika. „Iz istraživanja se jasno vidi da se u toj konkretnoj domeni komuniciranja, koju predstavlja ovdje spomenuto historigrafsko djelo, a bilo je to važno za jugoslavensku ideologiju, nije provodila takva politika“²². I u ostalim povijesnim sintezama nije uočeno kršenje norme hrvatskog jezika. Jezična politika i njezine tendencije nisu se provodile jednako na svim razinama odnosno treba obratiti pozornost na razdoblje, sredstva te domenu primjene određenih tendencija. Javlja se i mišljenje kako su Hrvati preuveličavali srpsku jezičnu politiku koja je prekinula proces razvoja hrvatskog jezika što po meni nikako ne može biti realno.

Povratak jezičnog unitarizma najavljuje ipak Belićev pravopis iz 1952. godine, on je trebao biti početna točka u oblikovanju zajedničkog pravopisa Hrvata i Srba. Hrvatsko filološko društvo pokreće časopis *Jezik* čiji je odgovorni urednik bio Ljudevit Jonke, a uređivački odbor činili su Antun Barac, Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Skok i Sreten Živković. O važnosti Belićevog pravopisa Jonke je govorio u trećem broju novopokrenutog časopisa. Napomenuo je kako rječnik pokazuje znakove približavanja

²² Czerwiński: *Utjecaj jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika)* u *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 38., br. 1, Zagreb, 2012., str. 44.

hrvatskog i srpskog jezika, no nije se slagao Belićem koji je smatrao kako bi njegov pravopis trebao biti polazište u sastavljanju zajedničkog pravopisa. Jonke je kao najveću vrijednost pri stvaranju zajedničkog pravopisa navodio pravednost, a posebno je izdvajao tri načela: pravopisne jedinstvenosti, postojanosti i tolerantnosti. Sve je to trebalo dovesti do dogovora i usuglašavanja oko novog pravopisa. Načelo tolerantnosti, iako je rječnik utemeljen na unitarističkim načelima, možemo zapaziti u Belićevu pravopisu po dvostrukostima kao što su svećenik i sveštenik, savremeni i suvremeni itd. Belić, ponovnim pokretanjem ideje zajedničkog jezika, prekida proces prirodnoga razvoja dvaju jezika. U 1950-im godinama značajno je i širenje Hrvatskog filološkog društva, osnivaju se podružnice po većim gradovima Narodne Republike Hrvatske. Otvara se podružnica u Rijeci, a počinju pripreme za otvaranje podružnica u Splitu, Osijeku i Karlovcu. To je, tada, iznimno važno za širenje hrvatske jezične svijesti.

Kada se govori o imenovanju nekog jezika, otvara se brojna problematika. Paralelizam „srpskohrvatski jezik“ nije se upotrebljavao zbog velikodušnosti Srba ili želje za ravnopravnim položajem dvaju jezika, njime se željela uspostaviti dominacija nad hrvatskim jezikom. *„Nazivom srpskohrvatski 'srpski narod i njegov jezik' zaista dakle dobiva, i vremenski i prostorno, i ne samo nominalno, to više što se u pučkoj jezikoslovnoj svijesti srpske sociokulturne sredine iz sadržaja pojma srpskohrvatski i čakavski i kajkavski kompleks uglavnom isključuju, a ostaje, kao dominantan, samo štokavski, i to u svojoj jednoj varijanti, srpskoj“*²³. Srpska je strana već u samom nazivlju umanjivala važnost hrvatskog jezika. Zajednički jezik Srba i Hrvata tako se pretvara u srpski jezik, a time je on politički i kulturno neprihvatljiv.

²³ S. Babić: Hrvatski jezik u političkom vrtlogu, Zagreb, 1990., str. 166

Stjepan Babić napominje kako je puristička politika za vrijeme NDH otežala položaj hrvatskog jezika nakon rata: „*Za trajanja Banovine Hrvatske (1939.–1941.) i Nezavisne Države Hrvatske (NDH, 1941.–1945.) nastao je predah, ali kratak da bi se hrvatski književni jezik mogao u potpunosti oporaviti od pritiska, a koliko i jest, posebno za NDH, kad ja zavladao priličan purizam, to mu je komunistička internacionalistička ideologija potpuno je pogodovala tuđicama, pogotovu što se ubrzo vratio srpski pritisak, koji je djelovao u istome smjeru*“²⁴.

²⁴ Czerwiński: *Utjecaj jezične politike na ježnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika)* u *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 38., br. 1, Zagreb, 2012., str. 40.

2.3 Novosadski dogovor i njegove posljedice

Godine 1953. i 1954. uredništvo *Letopisa* Matice srpske iz Novog Sada provodilo je Anketu o pitanjima zajedničkog pravopisa, u kojoj su sudjelovali književnici i znanstvenici. Iz Hrvatske to su bili Mirko Božić, Gustav Krklec, Marin Franičević, Jure Kaštelan, Slavko Kolar, Vladan Desnica, Viktor Car Emin, Antun Barac, Mate Hraste, Julije Benešić, Josip Hamm, Ljudevit Jonke, Ivo Frangeš, Josip Badalić, Slavko Pavešić, Slavko Ježić, Fran Tućan, Jure Kaštelan i Novak Simić. Sudionici ankete jasno su istaknuli svoje stavove o tome kako se dva pisma i govora ne trebaju svoditi na jedno pismo i govor te kako nije potrebno povezivati napuštanje ćirilice s napuštanjem ijekavštine. Održavanje ijekavskog govora, smatrali su sudionici Ankete, bilo je potrebno zbog njegove izgrađenosti kao književnog (standardnog) jezika te mogućih poteškoća ako bi došlo do zamjene s drugim govorom. Sudionici Ankete smatrali su i kako bi se ravnopravnost u govoru i pismu trebala očitovati u podjednakom korištenju u administraciji, zakonodavstvu i vojsci. Anketom se zapravo htjelo vidjeti koliko široko može ići srbizacija jezika i pravopisa, a ona je pokazala kako izgovor i pismo nisu nešto čime bi se moglo trgovati pa je u tom trenutku moglo doći samo do dogovorne jezične politike.

S tim u svezi Matica srpska sazvala je sastanak u Novom Sadu u prosincu 1954. godine. Unaprijed pripremljeni tekst tzv. Novosadskog dogovora potpisalo je 25 pojedinaca. Zaključeno je sljedeće: „*Narodni jezik 'Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan (je) jezik' te da je stoga 'i književni jezik, koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim', da u nazivu jezika treba isticati oba sastavna dijela (tj. hrvatski i srpski), da su pisma i izgovori ravnopravni, da je nužna izrada 'priručnog rječnika suvremenog srpskohrvatskog književnog jezika', da pitanje zajedničke terminologije 'zahtijeva neodložno rješenje', da zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis, da 'treba odlučno stati na put postavljanju umjetnih zapreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog jezika', a posebno da treba spriječiti štetnu pojavu 'samovoljnog' prevođenja tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca' itd.*“²⁵.

²⁵ Pranjković, Samardžija: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 31

U Novom Sadu naglašena je važnost prirodnih prava hrvatskog i srpskog književnog jezika što bi značilo da se pojedine riječi ili izrazi, koji su se udomaćili u jednom jeziku, ne smiju zabranjivati, odnosno ne smije ih se diskriminirati.

Za rješavanje pitanja književnog jezika i pravopisa hrvatske i srpske književnosti bila je potrebna suglasnost te mišljenje obiju strana. Hrvatska strana tada je doživljena manjinskom zbog manjeg broja zastupljenih predstavnika, no mišljenja predstavnika hrvatske strane nisu se smijela prikazivati kao manjinska upravo zato jer su predstavljala većinu jedne strane. Ipak, istaknuto mišljenje prisutnih bilo je važnije od broja predstavnika. Zapravo, hrvatski potpisnici stavljeni su pred gotov čin premda je jezična politika koja se nametala bila neostvariva jer se nije moglo jednom narodu oduzeti njegova književnojezična tradicija da bi se stvorio umjetni jezik. Nažalost, to nije zanimalo politiku koja je promicala novosadski sporazum. Nastupilo je teško razdoblje za integritet hrvatskog jezika te je bilo sve više onih koji su davali potporu unitarističkoj politici.

Nakon Novosadskog dogovora formirana je Pravopisna komisija koja je održala 14 sastanaka. Hrvatski jezikoslovci okupljeni unutar Hrvatskog filološkog društva najčešće su raspravljali o pitanju interpunkcije. Došlo je do spora oko gramatičke interpunkcije te oko naziva hrvatskog i srpskog jezika, a sukob između Ljudevita Jonkea, sudionika Novosadskog dogovora, urednika zajedničkog pravopisa i Rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika te predsjednika Matice hrvatske (1970.-71.), i Mihaila Stevanovića vodio se oko osme točke Novosadskog dogovora. Jonke je Stevanovića upozoravao na to kako Dogovorom nije osuđeno jezično prilagođavanje što je potonji tvrdio: „*Moram pri tom ispraviti tvrdnju prof. Stevanovića kao da je Novosadski sastanak osudio prilagođavanje: ako se sjeća, baš je radi toga u Zaključke unesena riječ 'samovoljno' u pojmu samovoljnog prevođenja, pa je rečeno da se osuđuje samovoljno prevođenje tekstova, što znači drugim riječima da se dogovorno prevođenje ne osuđuje*“²⁶. Jonke se pozivao na termin samovoljno prevođenje, odnosno na to kako se novinski i oglasni tekstovi nisu trebali prevoditi. Napomenuo je kako se u zaključcima osuđuje samovoljno, ali ne i dogovorno i korisno, prevođenje.

²⁶ Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003., str. 422

Srpska strana to nije željela prihvatiti pa je Novosadske zaključke objavila, u časopisu *Naš jezik*, bez riječi „samovoljno“ što je predstavljalo i krivotvorenje izvornog teksta Dogovora. Zato je došlo do sporova oko potrebe prilagođavanja nastavnika književnom govoru svakog posebnog kraja. Stevanović je smatrao kako se nastavnici na takav način ne trebaju prilagođavati, a Jonke kako je to iznimno važno jer su znanstvenici-nastavnici dužni prilagoditi se djeci, a ne djeca njima. Također se vodila rasprava oko pisanja futurskih oblika. Stevanović je tvrdio kako je oblik „nosit ću“ (*nosiću*) složenica, te su se shodno tome oba njegova sastavna dijela promijenila pa ih treba pisati zajedno. Također je tvrdio kako je u tom obliku infinitiv okrnjen, a „ću“ je izgubilo voljno značenje. Jonke se tome protivio i navodio kako se enklitike ne pišu zajedno s riječima ispred njih, argument kako je „ću“ izgubilo voljno značenje smatrao je da ne stoji upravo zato što je i enklitičko „sam“ (Nosio sam) izgubilo svoje egzistencijalno (prvotno) značenje pa se ipak ne piše „*nosiosam*“. Pored toga, držao je da ne stoje ni argumenti o okrnjenosti jer do te pojave dolazi i u drugim kontekstima (pjesnički jezik). Rasprave oko futura nastavljene su i kasnije. Stevanović je smatrao kako naziv hrvatski ili srpski ne označava istovjetnost, već suprotnost. Hrvatskosrpski jezik doživljavao je kao jezik srpskog naroda te ga je time promatrao jednostrano. Spor se razvijao i oko točke o ravnopravnosti izgovora. Ta je točka osporavana nakon uvođenja ekavice u saveznoj administraciji što je značilo kako je srpski jezik predstavljao cijelo hrvatsko-srpsko jezično područje. Iz nacionalnih i društvenih razloga hrvatski predstavnici nisu se mogli odreći ijekavkog govora, on je bio temelj hrvatskog jezika. Ista prava imala je i srpska strana. Pojava tzv. jezične mješavine trebala je biti spriječena donošenjem Novosadskog dogovora.

Veći dio hrvatskih znanstvenika zalagao se za kompromisno rješenje, odnosno za ravnopravan položaj dvaju jezika te za pravopisno i standardnojezično zajedništvo. Ali bilo je i posve suprotnih stavova. Treba izdvojiti Tugomila i Vitomira Ujčića, koji su se, u knjižici *Hrvatskosrpski književni jezik i pravopis* (1955.), zalagali za Belićev pravopis, a smatrali su i kako je unitaristički pravopis iz 1929. godine bio dobar. Istovremeno se na inicijativu Matice srpske pripremao i Rječnik suvremenog jezika koji je trebao biti informativnog karaktera. Ubrzo su, potom, formirane i novosadsko-beogradska i zagrebačka redakcija. Novosadsko-beogradsku redakciju činili su Mihail Stevanović i Petar Đorđić, a zagrebačku Stjepan Ivšić, Mate Hraste i Ljudevit Jonke. Velika je pozornost usmjerena na pravopisnu terminologiju. Pri izjednačavanju pravopisne

terminologije odabiralo se između dvaju ili više izraza po principu jezične pravilnosti i duhu samog narodnog jezika.

Nepreciznosti u formulacijama Novosadskog dogovora omogućavale su da se načela krše, ispravljaju i zaobilaze, to dovodi do pojave koncepcije o potrebi za državnim jezikom, a tu se nametao srpski književni jezik zbog prevladavajućeg utjecaja administrativnog središta tadašnje države. Novosadski dogovor bio je sredstvo za opravdanje jezične neravnopravnosti te stalni izvor nesporazuma. Hrvatske kulturne i znanstvene institucije smatrale su kako je neophodno ustvrditi jednakost i ravnopravnost četiriju jezika: slovenskog, hrvatskog, makedonskog i srpskog. Nepreciznost ustavne odredbe o „srpskohrvatskom“ odnosno „hrvatskosrpskom“ jeziku često je dovela do toga da se oni doživljavaju kao sinonimi, a ne kao temelj za međusobnu ravnopravnost hrvatskog i srpskog jezika te u odnosu prema ostalim jezicima jugoslavenskih naroda. Hrvatski je jezik doveden u neravnopravan položaj što se nije moglo opravdati znanstvenom činjenicom da hrvatski i srpski jezik imaju zajedničku lingvističku osnovu. Princip nametanja bio je štetan u rješavanju jezičnih pitanja, a trebalo je voditi brigu i o jezičnoj snošljivosti. Novosadski zaključci su, smatralo se, s jedne strane bili pozitivni, a s druge negativni. Kritičari su prigovarali kako se idejom o jednakosti dvaju govora omogućavao prodor ekavštine na područje ijekavskih govora, a prigovaralo se i kako nije došlo do nikakvih promjena.

Značajka ovog razdoblja bile su i zajedničke radijske emisije koje su se emitirale kako bi istaknule jedinstvo hrvatskog i srpskog jezika, a trebale su širiti tzv. jezičnu snošljivost. No u tim emisijama čitalo se ekavicom što je izazivalo pobune slušatelja i s obrazloženjem kako je: „*novosadski sastanak samo poslužio nesmetanom širenju ekavštine na onaj jezični teritorij, kojemu je ijekavski govor književni jezik*“²⁷. Program zajedničkih emisija trebao je podjednako zastupati ijekavski i ekavski izraz kako bi se s oba izgovora upoznali govornici jednog i drugog jezika. To se djelomično i provodilo, ali ne u svim terminima.

²⁷ Hamm, Hraste, Jonke: *Zajedničke emisije naših radio-stanica*, u *Jezik*: br. 4, 1957.-58., str. 103.

Udarni, kasnovečernji termin, nije se držao načela jezične ravnopravnosti: „u najvažnijoj govornoj emisiji privikavaju se na ekavštinu ijekavski slušaoci, a ekavski su slušaoci prikraćeni u mogućnosti privikavanja na ijekavštinu u toj glavnoj govornoj emisiji“²⁸. Brojni jezikoslovci predlagali su razna rješenja kojima bi se ispravile navedene nepravilnosti, jedno od njih je i izmjena sadržaja na ekavskom i ijekavskom izgovoru, ali naizmjenično. Jezična snošljivost nije se mogla provoditi potpunom srbizacijom hrvatskog jezika: „željele su se oboriti umjetne granice, koje odvajaju dva izraza na nacionalnoj bazi, i dati im opći srpsko-hrvatski karakter“²⁹. Taj zajednički karakter nije se mogao ostvariti emisijama koje su promovirale isključivo ekavicu te su, na taj način, dovodile do jezične nesnošljivosti.

Kada se govori o zbivanjima u 1960-im godinama, važno je odrediti tko se je za što zalagao. S jedne strane su oni koji su se zalagali za neovisan položaj te razvoj hrvatskog jezika, „na drugoj su strani bili pravovjerni, jugoslavenski usmjereni 'pregaoci' koji koji nisu mutili vode i sumnjali u jedinstvo na svim razinama“³⁰. Postojala je, dakle, djelomična neujednačenost na hrvatskoj strani. Srpska strana, koja nije niti vjerovala u opstojnost hrvatskog jedinstva, te time ni u potrebu dogovora o nacionalnom pitanju, smatrala je kako je među Hrvatima previše onih koji su vjerovali u Jugoslaviju kao zajednicu naroda pa će shodno tome partijski postupci osigurati slabljenje hrvatske pripadnosti. Zaključak je bio kako moguća protivljenja neće biti dovoljno snažna da bi ugrozila stabilnost jugoslavenske zajednice. Takvo stajalište pravdalo se čestim promjenama stavova hrvatskih intelektualaca, od promicanja ideje o potpuno neovisnom hrvatskom identitetu te hrvatskom jeziku koji ima pravo na ravnopravan položaj unutar jugoslavenske zajednice, do priklanjanja idejama o jugoslavenskom unitarizmu i državnoj zajednici koja je samo prividno utemeljena na jednakosti

²⁸ Roglić: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika dovršen*, u *Jezik*: br. 1, 1959.-60., str. 7.,

²⁹ Hamm, Hraste, Jonke: *Zajedničke emisije naših radio-stanica*, u *Jezik*: br. 4, 1957.-58, str. 103.

³⁰ Kuna: *Znacenje Deklaracije danas*, u *Kolo*, br. 1-2, Zagreb, 2009.

Može se zaključiti kako je Dogovor umnožio mnoga teško rješiva pitanja. Proučavanje problematike odnosa hrvatskog i srpskog jezika otvorilo je pitanje o podrijetlu dvaju jezika. Oba su se jezika razvila iz praslavenskog jezika što nije značilo da se moglo govoriti o dva jednaka jezika. Granice između jezika južnoslavenskih naroda bilo je teško odrediti pa je to unitaristima bila olakotna okolnost pri stvaranju novog umjetnog jezika. Novosadski dogovor stvorio je predodžbu zajedničkog jezika, a nakon što se njegove odredbe nisu poštivale, hrvatski intelektualci postupno su se počeli protiviti ovakvom rješenju. Ponovno se počela buditi hrvatska nacionalna svijest. Kada se govori o korištenju jezika unutar naroda, važno je istaknuti da se narod nije služio „zajedničkim jezikom“ tako da su nametanja bila prisutna samo u službenoj upotrebi: javnoj upravi, školstvu, sudstvu itd. Duh hrvatskog jezika bio je živ među njegovim govornicima, a to jezični unitaristi nisu mogli zaustaviti.

Novosadski pravopis pojavio se 1960. godine, a „predstavljao je kompromis između Belića i Boranića, ali je u nekim pitanjima bio bliži Belićevom (npr. interpukcija)”³¹. Pravopis je istovremeno objavljen u Zagrebu na latinici te u Novom Sadu na ćirilici. Zapravo, radilo se o pokušaju izjednačavanja ekavskog i ijekavskog izgovora kojim su unitaristi htjeli ostvariti nadzor nad normizacijom na štokavskome području. Tako je Beograd, „kao simboličko središte svega srpstva, dobio priliku da odlučuje o razvitku književnojezičnih procesa u BiH, Crnoj Gori i Hrvatskoj na svim razinama, leksičkoj napose”³². Ljudevit Jonke je o značenju Novosadskog pravopisa rekao sljedeće: „prvi put u historiji našeg jezika uvodi se jedinstven pravopis na čitavom hrvatskosrpskom području. To je svakako veliki čin, ali jednako je značenje toga pravopisa i u tome, što on jezične pojave hrvatskosrpskoga jezika gleda s jednog aspekta, širokog, i u isti mah i srpskog i hrvatskog, priznavajući književno valjanim sve ono, što se pravilno razvilo u jeziku hrvatske i srpske književnosti”³³.

³¹ Banac: *Hrvatsko jezično pitanje*, Mladost, Zagreb, 1991., str. 100.

³² Bašić :*Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam* u *Jezik*: god. 54., br. 5, 2007., str. 166.

³³ Jonke: *Značenje i način provođenja novoga pravopisa*, u *Jezik*: 1959.-60., br. 3-4, str. 69.

Vjera u ovaj pravopis proizlazila je iz činjenice kako je na njemu radio velik broj intelektualaca, shodno tome trebala je biti smanjena mogućnost nametanja stavova pojedinaca. Dvostrukosti koje su propisane omogućavale su upotrebu jednog i drugog oblika, npr. kod glasa „h“, pisanja oblika futura I., kod pisanja stranih imena itd. Zadaća nastavnika bila je širenje jezične tolerancije među učenicima. Također, nastavnici nisu smjeli isticati jedan oblik neke riječi te ga nametati učenicima jer to nije moglo pridonositi stvaranju povoljne jezične atmosfere. Izrada hrvatskosrpskog pravopisa bila je problematična zbog zajedničke osnove dvaju jezika te zbog toga što su srpski jezikoslovci hrvatski jezik doživljavali kao hibridni izdanak srpskoga jezika. Izrada zajedničkog rječnika obiju Matica započela je 1961. godine s ciljem ujednačavanja terminologije pravne, ekonomske, prirodoslovne i medicinske znanosti. Sve ovo trebalo je dovesti do kulturnog stapanja hrvatskog i srpskog naroda.

Kraj 1950-ih i početak 1960-ih godina donio je dilemu o provođenju društvenog i privrednog razvoja ili zadržavanju na starom. Ustavom iz 1963. godine društveno samoupravljanje postalo je temelj društvenog sustava. Samim donošenjem Ustava oslabljen je položaj Aleksandra Rankovića koji se zalagao za centralizam i nadmoćno vodstvo komunista u društvu, a odupirao se daljnjoj demokratizaciji.

Godine 1963. održao se Četvrti kongres jugoslavenskih slavista u Ohridu na kojem je nezadovoljstvo sudionika izazvao referat Đ. Rašovića *O nejednakom tumačenju i primjeni Novosadskih zaključaka*. Rašović je u referatu govorio o nepoštivanju pravopisnih propisa u medijima te o teškom položaju nastavnika hrvatskosrpskog jezika koji su bili ekavci, a predavali su u ijekavskim sredinama. Anica Nazor, sudionica Kongresa te zaposlenica Staroslavenskog instituta, smatrala je kako Rašovićevi argumenti nisu bili uvjerljivi jer se „o tome raspravljalo na Novosadskim sastancima, gdje je principijalno riješeno da je dužnost nastavnika da se prilagodi sredini u kojoj djeluje“³⁴.

³⁴ Nazor, A: Četvrti kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije u Slovo, br. 13, 1963., str. 249.

Zaključci Novosadskog dogovora isticali su korisnost približavanja te terminološkog izjednačavanja hrvatskog i srpskog jezika, stoga je Srpska akademija nauka i umetnosti 1964. godine sazvala terminološku konferenciju na kojoj su, uz hrvatske i srpske, sudjelovali makedonski i slovenski predstavnici. Dogovoreno je uređivanje stručne i znanstvene terminologije tamo gdje to još nije bilo učinjeno. Istaknuta je važnost istraživanja postojeće terminologije, a potom i proces izjednačavanja. Očuvanje posebnosti hrvatskog i srpskog jezika trebalo je biti temeljno pri odabiranju najprikladnijeg termina. Kod znanstvene terminologije naglašeno je uvođenje međunarodnih termina, primjerice umjesto kisik ili kiseonik – *oksigen*. Takvim se terminima hrvatskosrpski jezik trebao povezati s ostalim svjetskim jezicima. No, proces izjednačavanja nije proveden na taj način iako su na njemu radili brojni stručnjaci i lingvisti. Na konferenciji u Novom Sadu istaknuto je sljedeće: „*pitanje izrade zajedničke terminologije takodje je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog naučnog i uopšte kulturnog života*“³⁵. Provođenje te odluke bilo je problematično zbog razlika između hrvatskog i srpskog jezika. Također, termine su morali prihvatiti i koristiti ih govornici hrvatskog i srpskog jezika. Ljudevit Jonke tvrdio je kako je problematika dviju varijanata književnog jezika, hrvatskog i srpskog, bila uočljiva u različitom leksičkom blagu odnosno različitoj stručnoj terminologiji. Jonke je smatrao kako jezična unifikacija u tom slučaju nije dobra te kako svaka varijanta tih dvaju jezika mora biti pristupačna svojem govornom području. Postojanje dviju varijanata hrvatskosrpskog jezika dovelo je do problema utvrđivanja književnih jezičnih normi te narušavanja stabilnosti jezika. Izjednačavanje istočne i zapadne varijante bilo je štetno i zbog nacionalnih i zbog jezičnih razloga jer je jezik temeljna sastavnica nacionalnog identiteta jednog naroda. Jonke je smatrao kako „*na obadvije varijante književnog jezika treba gledati kao na izdanke jednoga narodnog jezika koji su se razvili u posebnim kulturnim i političkim prilikama*“³⁶.

³⁵ Jojić, Matasović: Hrvatski enciklopedijski rječnik, Novi Liber, Zagreb, 2002. Str. 1552.

³⁶ Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003., str. 42.

Nametanje jedne varijante jezika pripadnicima druge varijante jezika bilo je štetno i dovodilo je do ozbiljnog narušavanja jezične neovisnosti hrvatskog i srpskog naroda, isticao je Jonke. O postojanju varijanta jezika govorio je i Miko Tripalo: „*U Hrvatskoj se govori posebna varijanta zajedničkog jezika, koji se temelji na hrvatskom književnom jeziku, što također ne bi smjelo biti zanemareno*“³⁷. Jezična politika hrvatsko-srpskog govornog područja trebala se temeljiti na pravu oba naroda na slobodnu uporabu narodnog i književnog jezika u školi, na televiziji, radiju, kazalištu ili u novinama. No, ta je odrednica uvelike kršena i zapostavljana zbog unitarističke jezične politike, osobito nakon 1954. godine. Prema Novosadskom dogovoru, termin „hrvatskosrpski“ ili „srpskohrvatski“ jezik morao se koristiti samo u službenoj uporabi. U razgovoru, članku ili studiji bilo je dozvoljeno korištenje termina „hrvatski“ odnosno „srpski“ jezik. Pravo naroda na narodno ime bila je činjenica koja se nije mogla osporavati, a bilo je dopušteno i pisanje književnih djela na narodnome jeziku. Mate Hraste tvrdio je kako je najprikladniji termin „hrvatski ili srpski“ odnosno „srpski ili hrvatski“ jezik „*jer njime u svemu izjednačujemo pojam hrvatski s pojmom srpski*“³⁸. Podjednako ispravan, tvrdio je Hraste, bio je i termin „hrvatsko-srpski“ („srpsko-hrvatski“) jezik. Varijante književnog jezika Hrvata i Srba već je spominjao Ljudevit Jonke, no srpsko je jezikoslovlje o tome progovorilo tek na Petom kongresu jugoslavenskih slavista 1965. godine u Sarajevu. Na sarajevskom Kongresu raspravljalo se o povijesti jugoslavenskih književnosti te o normi u književnom jeziku. Milka Ivić je u referatu „*Problem norme u književnom jeziku*“ priznala kako postoje dvije varijante književnog jezika Hrvata i Srba.

³⁷ Tripalo: *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1989., str. 94.

Taj potez uslijedio je nakon što je Jonke u *Jeziku* „uueo u južnoslavenske razgovore prašku strukturalističku školu i njezinu znanstvenu metodologiju koja je pomogla da se složenost hrvatsko-srpskoga jezičnoga odnosa bolje sagleda i riješi u skladu s dosezima modernoga jezikoslovlja“³⁹. Ivić je istaknula kako se prva varijanta standardnog jezika nalazila u zapadnom dijelu srpskohrvatskog jezičnog područja sa Zagrebom kao središtem, a druga u istočnom dijelu gdje je najveći kulturni centar bio Beograd. Mate Hraste tvrdio je kako su, uz zagrebačku i beogradsku, postojale i južna varijanta, sa središtem u Sarajevu, te sjeveroistočna varijanta u Novom Sadu. Postojanje južne varijante opravdavalo se činjenicom kako je upravo južni govor Vuku Karadžiću poslužio kao osnova književnog jezika dok je opravdanost sjeveroistočne varijante ležala u značaju Novog Sada kao kulturnog središta svih Srba. Jonke se slagao s tezama M. Ivić o postojanju zagrebačke i beogradske varijante jezika, no postojanje sarajevske varijante nije priznavao jer se u pisanom jeziku zapravo radilo o ijekavskoj verziji beogradskog jezičnog izraza. Tvrdio je i kako su bosansko-hercegovački pisci bili bliži zapadanoj varijanti književnoga jezika. Radoslav Katičić dodao je kako „treba uzeti u obzir još i bosansko-hercegovačku, crnogorsku i vojvodansku varijantu, jer su činioci, koji kod nas vode jezičnom opredjeljivanju unutar zajedničkog standardnog okvira previše složeni, a da bi dopustili čistu dvojnu polarizaciju“⁴⁰. Do neslaganja Lj. Jonkea i M. Ivić došlo je oko napuštanja vukovske norme standardnog jezika. Ivić je smatrala kako se za uzor standardnog jezika trebao uzimati jezik obrazovanih odnosno jezik radija, televizije, filma, a ne samo jezik književnika. Jonke je tvrdio kako je jezik književnika odraz standardnog jezika zbog brige za svojim jezičnim izrazom dok jezik medija nije bio prikladan zbog svojih obilježja šturosti, klišeiziranosti i nedostatka stvaralačkog elementa.

³⁸ Hraste: *O nazivu našeg jezika* u *Jezik*, god. 3., br. 4, 1954., str. 109.

³⁹ Bašić: *Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam* u *Jezik*: god. 54., br. 5, 2007., str. 168.

⁴⁰ Nazor. A.: *Peti kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije* u *Slovo*: br. 15-16, 1965., str. 372

Od književnika osobito su se isticali Ivo Andrić, Dobrica Ćosić, Miroslav Krleža, Dobriša Cesarić, Slavko Kolar, Ranko Marinković, Marijan Matković i Mirko Božić. Njihov je doprinos bio značajan zbog suživota s jezikom napisanih književnih djela: „*Preko naših književnika i njihovih umjetničkih ostvarenja govori nam i naše selo i naš grad i najviši uspon i stadij književnog jezika, koji je danas pretežno urbaniziran, naši književnici, i hrvatski i srpski, preuzimaju tradiciju i oblikuju našu današnjicu u svojem jezičnom izražaju i pripremaju zdravu i skladnu osnovu za našu sutrašnjicu: oni su garancija za organičan razvoj našeg književnog jezika, jer su oni umjetnici riječi, a ne preuzimači i često imitatori kao naši ljudi od štampe, radija, televizije, kojima je zadatak drugi i drugačiji, ali im u našoj stvarnosti u velikoj mjeri nedostaje osjećaj i razumijevanje za pravilnost i čistoću jezičnog izraza*“⁴¹.

Petar Skok, hrvatski jezikoslovac te autor Etimološkog rječnika hrvatskog ili srpskog jezika koji je objavljen nakon njegove smrti, pisao je o razlikama između književnog jezika i hrvatskih narječja. Tvrdio je kako je za to bio zaslužan utjecaj Zagreba i Beograda zbog kulturnog, političkog, ekonomskog i nacionalnog razvitka dviju sredina. Shodno tome, beogradska i zagrebačka jezična varijanta poprimale su obilježja samostalnog i funkcionalnog književnog jezika. Skok je smatrao da se odnos srpske i hrvatske varijante jezika trebao temeljiti na pravu svake narodne skupine na upotrebu svog jezičnog izraza: „*Unitarističko izjednačavanje na teret jednoga partnera u suprotnosti je s osnovnim pricipima ideje bratstva i jedinstva jer narušava skladan razvoj narodnih kultura u socijalističkom i humanističkom smislu*“⁴².

⁴¹ Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003., str. 412.

⁴² Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003., str. 406.

U svojim člancima Jonke je kritizirao pobornike nametanja (majorizacije) u jeziku: „Majorizacija u rješavanju jezičnih pitanja odbijena je kao sredstvo već u Novom Sadu 1954. Stoga moramo pomišljati na to da revidiramo statut Saveza slavističkih društava i da po uzoru na statut književnika Jugoslavije decentraliziramo upravu i oslobodimo se tako svih majoritetnih postupaka na kongresima“⁴³. U Borbi je pisao o pitanju jezika i pravopisa u višejezičnoj zajednici. Tvrdio je kako su se ta pitanja morala rješavati sporazumno dok su dogovori trebali biti utemeljeni na ravnopravnosti te na načelu bratstva i jedinstva dvaju naroda. Takvo stajalište zastupale su i hrvatske institucije poput Hrvatskog filološkog društva, Matice hrvatske te Društva hrvatskih književnika. S druge strane, unitaristi su smatrali kako se odluke o jezičnim pitanjima mogu donositi i na manje važnim stručnim forumima što nije bilo primjereno jer je bitna odrednica jezične politike bila ta da se donesene odluke provode na pravilan način i bez bilo kakvog oblika prisile.

Nakon sarajevskog Kongresa došlo je do sukoba Lj. Jonkea i Đ. Rašovića. Negiranje postojanja varijanata književnog jezika Hrvata i Srba nedvojbeno je dovelo do ovih sukoba. To je bilo istaknuto u Rašovićevu prijedlogu o uvođenja ekavice u hrvatske škole. No, ustavna prava išla su protiv Rašovića. Prema Ustavu, ijekavska varijanta trebala je biti u ravnopravnom položaju s ekavskom varijantom. Također, novosadskim su zaključcima obje varijante „hrvatskosrpskog“ ili „srpskohrvatskog“ jezika trebale biti zaštićene. Takvo stajalište Rašović je zastupao i na Kongresu slavista u Ohridu kada je govorio o neravnopravnom položaju srpskih nastavnika u ijekavskim govornim područjima. Nažalost, istina je bila bitno drugačija.

Integritet hrvatskog jezika bitno je ugrožen u godinama nakon Novosadskog dogovora, jezični unitarizam bio je na vrhuncu, no upravo je to potaknulo hrvatske intelektualce na borbu za ravnopravnost te jezičnu samostalnost.

⁴³ Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003., str. 424

2.4 Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika – donošenje, posljedice i značaj

Do sukoba Tita i Rankovića došlo je zbog sporova oko budućnosti Jugoslavije. Sukob ličnosti se produbljivao pa je Ranković bio prisiljen podnijeti ostavku u srpnju 1966. godine. Time je otvoren put demokratizaciji kojoj se tada priklonio i Tito. Rankovićeva smjena pozdravljena je u Hrvatskoj dok je sa srpske strane to je bio znak kako se državno jedinstvo počelo urušavati odnosno kako je položaj Srba unutar Jugoslavije bio umanjen. Te godine obilježene su i liberalizacijom te snažnim gospodarskim rastom. Pad Aleksandra Rankovića pokrenuo je rasprave oko amandmana na Ustav iz 1963. godine te je označio *“daljnje slabljenje dogmatičara u SKJ, što je znatno oslabilo sovjetski utjecaj u Jugoslaviji i otvorilo odlučujući zaokret države prema demokratskom obliku socijalizma”*⁴⁴.

Izdavanje dvaju svezaka zajedničkog Rječnika Matice Hrvatske i Matice Srpske 1967. godine nedvojbeno je dovelo do objave Deklaracije o jeziku. Tomislav Ladan tvrdio je kako je to bio rječnik nepostojećeg „hrvatskosrpskog“ odnosno „srpskohrvatskog“ jezika, a prozvao ga je „centaurskim rječnikom centaurskog jezika“ te „jezikom konjokrava“. Tvrdio je kako su Rječnikom dviju Matice unitaristi pokušavali ovladati cijelim štokavskim govornim područjem te nametnuti srpski jezik kao državni jezik. O tome je Ladan pisao i u svojim člancima *Centaurski rječnik centaurskog jezika* i *Jezik književnosti, književni jezik i rječnik književnog jezika*. Sporna je bila i *Historija KPJ* koja nije bila pisana hrvatskim jezikom te na njoj nisu radili hrvatski povjesničari na što je upozoravao Franjo Tuđman kao ravnatelj Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu. Dodatan poticaj borbi protiv jezičnog unitarizma dala je Milka Ivić na Kongresu slavista u Sarajevu kada je govorila o postojanju varijanata književnog jezika Hrvata i Srba.

⁴⁴ Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990., str. 246.

Stoga su hrvatski jezikoslovci smatrali kako je potrebno progovoriti o jezičnoj problematici te oblikovati stavove i objaviti ih u obliku deklaracije. S tim u svezi okupili su se na sastanku u Matici hrvatskoj 13. ožujka 1967. godine. Povjerenstvo su činili Miroslav Brandt, Slavko Mihalić, Tomislav Ladan, Radoslav Katičić, Slavko Pavešić, Dalibor Brozović i Vlatko Pavletić. Miroslav Brandt opovrgavao je kako je D. Brozović bio član povjerenstva s obrazloženjem kako su sastanku prisustvovali samo članovi središnjeg Upravnog odbora, no Stjepan Babić smatra kako „*sjećanja svih i sama zbivanja potvrđuju da je nesumnjivo bio nazočan i D. Brozović*“⁴⁵. Također, navodi kako na sastanku nisu bili samo članovi Upravnog odbora već i stručnjaci za jezičnu problematiku hrvatskoga jezika. Vlatko Pavletić, kao sedmi član, zabunom je zaboravljen jer je u povjerenstvu „*bio na početku, a poslije je otišao i nije se više pojavljivao*“⁴⁶, svjedoči S. Babić. Rasprave o donošenju Deklaracije vođene su u svim institucijama koje su je potpisale. Hrvatsko filološko društvo raspravljalo je o Deklaraciji na sastanku na kojem je sudjelovalo 30 članova, nakon rasprave tekst Deklaracije jednoglasno je prihvaćen. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu odluku o prihvaćanju teksta Deklaracije donio je Ljudevit Jonke. Staroslavenski institut također je odlučio podržati Deklaraciju kako su to učinile i ostale znanstvene institucije iako nije bila sazvana radna zajednica. No, prihvaćanju se suprotstavio dr. Josip Angelo, tajnik Instituta, koji je odbacio tvrdnju kako su hrvatski i srpski dva jezika. Nakon što je tajnik izbačen sa sastanka direktor Instituta Vjekoslav Štefanić „*potpisao je Deklaraciju u ime Instituta, dakle u ime cijele radne zajednice*“⁴⁷.

Večernji list pisao je 13. ožujka o plenumu Društva književnika Hrvatske na kojem se trebalo raspravljati o zauzimanju zajedničkog stava prema problemima ravnopravnosti jezika čime je javnost saznala kako se pripremalo donošenje Deklaracije. Od 13. do 15. ožujka Deklaraciju je potpisalo 18 kulturnih i znanstvenih ustanova te 130 hrvatskih intelektualaca od čega je bilo 80 članova SKH.

⁴⁵ Babić: *Deklaracija – činjenice i pretpostavke* u *Jezik*: god. 55., br. 1., 2008., str. 13.

⁴⁶ Babić: *Deklaracija – činjenice i pretpostavke* u *Jezik*: god. 55., br. 1., 2008., str. 13.

⁴⁷ isto

Slavko Mihalić navodio je kako je to bio „veliki i svečani trenutak....kada se već stari Miroslav Krleža, koji je zbog svojih godina i posla prestao dolaziti u Društvo, pojavio na vratima. On je došao svjesno i znajući kao i neki od nas da diramo zapravo u unitarističko osinje gnijezdo. Vlatko Pavletić, predsjednik DKH, ustao je i pročitao Deklaraciju. Bilo je puno ljudi i Deklaracija je jednoglasno prihvaćena“⁴⁸. Mihalić je potom, kao zamjenik urednika u listu *Telegram*, ubacio tekst Deklaracije umjesto svoga članka. Nakon što je partijsko vodstvo saznalo za tekst Deklaracije članovi Matice hrvatske pozvani su u CK SKH. Duje Katić zaprijetio je ukidanjem Matice te privođenjem članova, stoga je predsjednik Jakša Ravlić „odlučio da se odgodi objavljivanje Deklaracije na nekoliko dana dok se ne uvjeri vlast da se radi o legalnom činu kojim se Matica odaziva na javni poziv i podnosi zakoniti ustavni amandman“⁴⁹. No, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika ipak je objavljena 17. ožujka 1967. godine jer je novi broj *Telegrama* već bio u tisku. Potpisnici su zatražili „jednakost i ravnopravnost četiriju književnih jezika: slovenskoga, hrvatskoga, srpskoga, makedonskoga“⁵⁰. Također, naglašavalo se kako je neprecizna odredba o „hrvatskosrpskom“ odnosno „srpskohrvatskom“ jeziku omogućavala nametanje srpskog jezika kao jezika Hrvata i Srba. Zahtijevala se i dosljedna uporaba hrvatskog standardnog jezika u školama, novinstvu, javnom, političkom životu te na radiju i televiziji. Deklaracija je zbog sudjelovanja svih jezikoslovnih i književnih ustanova predstavljala glas pobune hrvatske intelektualne elite. Shodno tome, partijska vlast nije mogla izvršiti udar po svim kulturnim radnicima, a bila je i nepripravna i iznenađena ovim potezom hrvatskih znanstvenih uglednika.

⁴⁸ Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 140.

⁴⁹ Brandt: *Još o pripremanju Deklaracije* u Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 116.

⁵⁰ Jojić, Matasović: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002., str. 1552.

Dalibor Brozović govorio je u *Vjesniku* 15. veljače 1991. godine o danu objavljivanja Deklaracije kada se od njega tražilo da podnese ostavku na mjesto urednika rubrike „Jezik današnji“ u *Telegramu* što je odbio učiniti. Brozović je tvrdio kako se u Hrvatskoj vodio jezični rat kojim su stvoreni temelji za daljnju borbu protiv unitarističke politike. Također, smatrao je kako unitaristički pritisak na jezičnom području bio najsnažniji, no naglašavao je kako je tamo i otpor bio najjači. Postupke SKJ doživljavao je kao najveću kulturnu sramotu te je napomenuo kako Deklaracija nije bila uperena protiv Srba u Hrvatskoj i njihovih jezičnih prava.

Matica hrvatska se nakon objave Deklaracije nalazila u teškom položaju. Nekonzultiranje svih ogranaka oko prihvaćanja teksta Deklaracije dovelo je do pobune članova u Karlovcu, Gospiću i Osijeku. Proces unutrašnje preobrazbe Matice hrvatske nedvojbeno je utjecao na značajan istup i pobunu hrvatskih intelektualaca protiv jezične nepravde i nametanja srpskog jezika. Bila je važna i borba protiv odluka Novosadskog dogovora i njegovih posljedica u jezičnoj praksi koju je predvodio Ljudevit Jonke. Upravo je Jonke, prema M. Brandtu, bio idejni začetnik Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika: „*Donošenje i objavljivanje Deklaracije neraskidivo je vezano uz djelovanje dr. Ljudevita Jonkea, predstojnika katedre za hrvatski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu*“⁵¹.

Uz paljbu na potpisnike, brojnim se potezima pokušavalo umanjiti vrijednost Deklaracije. Istup hrvatskih intelektualaca osuđen je već 19. ožujka u *Vjesniku* kada je uz tekst Deklaracije objavljen i Novosadski dogovor „*što je upućenijima bilo dovoljno da zakluče kako je on jedini okvir unutar kojega će hrvatskim jezikoslovcima biti dopušteno kretanje*“⁵². Također, govorilo se o negativnim reakcijama političkih tijela te prosvjednim mitinzima. *Vjesnik* je prenio i vijest o održavanju plenuma Udruženja književnika Srbije u Beogradu kada je donijet tzv. „Predlog za razmišljanje ili druga deklaracija“ u kojem su srpski pisci prihvatili osnovna stajališta Deklaracije uz prijedlog uvođenja naziva „srpski“ jezik za Srbe u Srbiji i Hrvatskoj.

⁵¹ Brandt: *Još o pripremanju Deklaracije* u Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 109.

⁵² Bašić: *Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam*, u *Jezik*: god. 54., br.5, 2007., str. 1

Osobitu mržnju prema potpisnicima širio je Miloš Žanko, unitarist i nekadašnji ministar kulture, koji je u *Vjesniku* od 20. ožujka objavljivao tekstove protiv Deklaracije. Istovremeno su se u Zagrebu pojavljivali natpisi na ekavici, prikazivali su se strani filmovi sa srpskim titlovima, a brojni beogradski profesori i književnici otvoreno su narušavali integritet hrvatskog jezika. Rad medija bio je otežan zbog centraliziranog informacijskog sustava. Također, program televizije i radija temeljio se na proklamiranju unitarističkog duha, a često su ubacivane i emisije s beogradske televizije.

Josip Broz Tito održao je govor u Prištini, 27. ožujka 1967. godine, u kojem je istaknuo negativne posljedice donošenja Deklaracije o jeziku. Deklaraciju je prozvao „*diverzijom koju su aktivirali neprijatelji*“⁵³ Jugoslavije te je tvrdio kako je zbog njezinog donošenja bila ogorčena cijela Jugoslavija, a osobito hrvatski narod. Optužio je hrvatske intelektualce za tajni rad do kojeg nije niti trebalo doći jer se o svemu moglo raspravljati u saveznoj Skupštini. Savez komunista Hrvatske Deklaraciju je proglasio reakcionarnim činom te je negativnom „*ocijenjena suština deklaracije same, njezin sadržaj kao plod nacionalsocijalističke sujete i uskosti u promjeni stvarnih interesa radnog čovjeka u Hrvatskoj*“⁵⁴. Naglašavalo se kako je osuda javnosti bila opravdana, no i kako su se njezini stavovi pokušavali iskoristiti u šovinističke, nacionalističke ili unitarističke svrhe. Budući da je među potpisnicima bio veći broj članova SKH, Izvršni komitet CK SKH pokušavao je utvrditi odgovornost pojedinih članova angažiranih oko sastavljanja Deklaracije. Gradski komitet Saveza komunista Zagreba smatrao je kako su se pojedine kazne članova SK trebale preispitati zbog velike razlike u stupnju političke odgovornosti između onih koji su Deklaraciju poduprli svjesno i onih koji su bili nedovoljno informirani. Shodno tome, članovi Sekretarijata kao nedovoljno informirane članove istaknuli su Slavka Pavešića, koji je u početku upozoravao na štetnost Deklaracije, te Milana Mirića koji je istupao protiv hrvatskog nacionalizma. S druge strane smatrali su kako Ljudevit Jonke i Ivo Frangeš nisu bili adekvatno kažnjeni. Vladimir Bakarić o Deklaraciji je progovorio nakon Titovog govora, 30. ožujka.

⁵³ Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 138.

⁵⁴ Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatske, Zagreb, 1997., str. 50.

Držao je kako je „*uvijek bila zajamčena ravnopravnost navodeći i tumačeći one ustavne odredbe koje nisu bile tako izričite, ali da nikada nisu bile unitarističke*“⁵⁵. Pored toga, tvrdio je kako je Deklaracijom istaknut neprijateljski stav prema svim pripadnicima jugoslavenske zajednice te kako se radilo o izravnom napadu na komunizam. O Bakarićevoj osudi Deklaracije u Saboru pisao je *Vjesnik*. Suprotno Bakarićevim izjavama postojalo je mišljenje kako je upravo Partija pokrenula donošenje Deklaracije kako bi podmetnula klopku hrvatskim znanstvenim institucijama: „*Partija je, u želji da kompromitira one koji su joj smetali, a smetali su joj svi koji su disali hrvatski, navukla hrvatske kulturne ustanove da prijedu dopuštenu granicu, a kad su one to učinile, digla na njih hajku*“⁵⁶, navodio je Josip Pavičić. S tim u svezi Stjepan Babić tvrdio je kako je Vladimir Bakarić bio jedan od pokretača Deklaracije o jeziku, no glasine o tome opovrgavali su Petar Šegedin i Miko Tripalo. Robert Owen, tadašnji američki konzul u Zagrebu, također je zastupao stajalište kako je hrvatsko partijsko vodstvo podupiralo donošenje Deklaracije. Prema Owenu, „*cilj je bio stvoriti umjetnu krizu kojom bi se ojačao položaj liberalne struje u borbi za političku prevlast*“⁵⁷.

U Zagrebu je 15. travnja 1967. godine zabilježen incident u kojem su sa zgrade u središtu grada bačeni letci na kojima je pisalo: „*Gradjani, ne doputite da vas CK SKH obmanjuje putem radija, televizije i štampe. Komunisti i svjesni gradjani su za Deklaraciju, samo im Diktatori ne dopuštaju izraziti svoj stav*“⁵⁸. No, o spomenutom događaju nije se znalo previše. Vjerojatno se radilo o izražavanju nezadovoljstva nepoznatih pojedinaca prema postupcima SKH.

⁵⁵ Babić: *Deklaracija – činjenice i pretpostavke* u *Jezik*: god. 55., br. 1., 2008., str. 16.

⁵⁶ Pavičić: *Drugi narodni preporod* u Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 147.

⁵⁷ Batović: *Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967. godine* u *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42., br. 3, 2010., str. 586.,

⁵⁸ Isto, str. 587.

Američki konzulat u brojnim je izvještajima 1967. godine pisao o izbacivanju potpisnika Deklaracije iz SKH te odlasku s pozicija u različitim institucijama. Tako je izvještaj od 19. travnja svjedočio o ostavci vodstva Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva te članova saborskog Vijeća za znanost Ive Frangeša, Ljudevita Jonkea i Rudolfa Filipovića. Prema izvještaju, istoga je dana ostavku na mjesto predsjednika Instituta za historiju radničkog pokreta podnio Franjo Tuđman, a zbog nacionalističkih stavova izbačen je i iz SKH. Iako Tuđman nije bio potpisnik Deklaracije, morao je podnijeti ostavku zbog čestih sporova s Bakarićem.

Miroslav Krleža podnio je ostavku na VII. plenumu SKH istoga dana, Vladimir Bakarić tada je istaknuo kako je Krleža bio jedini potpisnik koji je Deklaraciju smatrao ustavnim amandmanom pa je, shodne tome, njegova potpora bila samo formalna. *Vjesnik* je o tome pisao 20. travnja.

Odjeci Deklaracije bili su golemi, to su pokazale i reakcije hrvatskih političara u emigraciji. Većina se složila kako je Deklaracija predstavljala temelj hrvatske pobune protiv unitarističke jezične politike, a istaknuto je i kako je Deklaracijom učvršćen hrvatski nacionalni integritet. Tvrdilo se i kako „*Deklaracija ostaje neuništiv dokument duboke rodoljubne i demokratske svijesti hrvatske inteligencije, koja u zajednici sa čitavim hrvatskim narodom brani temeljna prava na nacionalno samoodređenje hrvatskoga naroda*“⁵⁹. Članovi Hrvatske akademije Amerike smatrali su kako je hrvatski jezik imao pravo na prirodan razvitak te kako je njegova samostalnost trebala biti neupitna. Shodno tome, istaknuto je i kako je Hrvatska imala pravo na razvoj kulturnog života, znanosti, privrede te na povezanost s drugim narodima i hrvatskom emigrantskom zajednicom. Odbor Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu smatrao je kako je minoriziranje Hrvata i hrvatskog jezika unutar Jugoslavije dovelo do značajnog istupa hrvatske znanosti.

⁵⁹ Čizmić: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji* u *Kolo*, br. 1-2, 2009.

Reagirala je i *Hrvatska revija* u kojoj je objavljem tekst Deklaracije te Apel hrvatskih književnika i pisaca u emigraciji: „*Mi, njihovi sunarodnjaci, hrvatski književnici i pisci u slobodnome svijetu, upravljamo ovom prilikom apel na svjetsku javnost, posebno na internacionalne i nacionalne kulturne ustanove i organizacije: da bi oni u ovom odlučnom času ustali u obranu hrvatskih književnika i jezikoslovaca i slobode kulture u Hrvatskoj te svojim intervencijama zaštitili slobodni razvoj hrvatskoga jezika i književnosti*“⁶⁰. Emigrantski književnici smatrali su kako je Deklaracija bila upozorenje na opasnost nestanka hrvatskog jezika. Istaknuto je kako su potpisnici pokazali hrabrost u borbi protiv srpske hegemonije te kako su zaslužili veliko poštovanje i zahvalnost. Apel su potpisali brojni hrvatski književnici iz različitih zemalja: Luka Brajnović iz Španjolske, Alen Horić iz Kanade, Borislav Maruna iz SAD-a, Lucijan Kordić iz Švicarske, Ivo Lendić iz Argentine, Mirko Čović iz Austrije, Stjepan Ratković iz Italije, Dušan Žanko iz Venezuele itd. Svoju podršku izrazili su i hrvatski intelektualci Mate Meštrović, Bogdan Radica i Stanko Vujica. Protivili su se šovinističkom određenju Deklaracije s obrazloženjem kako Hrvati nisu tražili ništa što je nadilazilo njihova prava, a među njima je bilo i pravo na narodni jezik.

O važnosti Deklaracije raspravljala je i Hrvatsko-američka inteligencija u New Yorku. Dr. Juraj Krnjević, predsjednik Hrvatske seljačke stranke u listu *Hrvatski glas* pisao je o važnom pothvatu hrvatskih znanstvenih institucija koji je izazvao burne rasprave te je postao glavna tema u Jugoslaviji. Krnjević je o položaju medija istaknuo: „*Napadi na Deklaraciju putem zagrebačkih novina i zagrebačkog radija, i iza toga putem komunističke partijske organizacije u Hrvatskoj, pokazuju da beogradska srbijanska birokracija još ima glavnu riječ i u zagrebačkim novinama i u zagrebačkom radiju i da gospodari partijskom organizacijom u Hrvatskoj*“⁶¹. Podršku potpisnicima Deklaracije dao je i predsjednik hrvatskog kluba „*dr. Josip Frank*“ Ante Vikario.

⁶⁰ Čizmić: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji* u *Kolo*, br. 1-2, 2009.

⁶¹ Isto

U *Danici*, listu koji je objavljivala Hrvatska franjevačka kustodija u Chicagu, pisalo se o hrabrosti potpisnika te o nepravедnim reakcijama srpske strane: „*upravo je smiješno gledati pisma što ih donose komunističke novine koje napadaju Deklaraciju. To su redom nepismeni ljudi ili gdje koji smušenjak koji se preporučuje vlastodršcima. Ova okolnost nije manje važna negoli sama Deklaracija, koja je prema tome naišla na potpuno odobravanje hrvatske javnosti*“⁶². Tvrdilo se i kako brojne negativne reakcije nisu dovele do željenih rezultata.

Londonska *Nova Hrvatska* pisala je o borbi hrvatskih intelektualaca za jezičnom samostalnošću Hrvatske, tvrdilo se kako je „*Deklaracija na jedinstven način provocirala komunističke vrhove u Zagrebu i Beogradu, koji su otvoreno potvrdili da je njima i samo njima u interesu stalno odlaganje spornih pitanja između Hrvata i Srba. Zato je Deklaracija iz temelja izmijenila situaciju u Hrvatskoj*“⁶³. Oglasili su se i srpski emigrantski listovi *Beli orao* i *Savremenik* koji su pisali su o štetnosti donošenja Deklaracije. *Beli Orao*, u opširnom članku, objavio je kako je Deklaracija bila „*samo početak, odnosno prva faza, koja ide za izdvajanjem Hrvatske iz državne zajednice... Prema našim obaveštenjima, nacionalni srpski krugovi, našavši se u zemlji pred takvom situacijom, čine napor u sledećem: objedinjenje srpskih oblasti sadanje uže Srbije, Kosmeta i Vojvodine, 'Makedonije', Bosne i Hercegovine i Crne Gore u srpsku državu, koja će tražiti ispravku granica prema Hrvatskoj, zatim plaćanje odštete za progon srpstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj za vreme rata*“⁶⁴.

⁶² Čizmić: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji* u *Kolo*, br. 1-2, 2009.

⁶³ isto

⁶⁴ isto

Savremenik je ipak pisao o postojanju krize jugoslavenske države, shodno tome naglašeno je kako je pojava Deklaracije značila: „*da pitanje međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji nije riješeno na zadovoljstvo svih, da je problem prisutan i da ga treba riješiti. To se mora učiniti da od zla ne bi postalo gore. Idealisti koji sa suzama u očima govore o 'zajednici', a nisu sposobni ili nemaju hrabrosti da je jednom zauvijek postave na zdrave temelje i osiguraju uvjete za njezin dug život – neće je moći sačuvati*“⁶⁵.

Britanski i američki mediji također su izvještavali o Deklaraciji. *The New York Times* donio je prvu vijest o događajima u Hrvatskoj 1967. godine u članku Richarda Edera „*Srpsko-hrvatski sukob postao politički problem u Jugoslaviji*“⁶⁶. Londonski *The Times* je razmatranjem zahtjeva hrvatskih intelektualaca došao do zaključka kako su se odvajanjem hrvatskog i srpskog jezika željele stvoriti dvije odvojene države. Također, postavljeno je pitanje o tome što su hrvatski jezikoslovci zapravo htjeli postići donošenjem Deklaracije: dodatne prepreke u odnosima Srba i Hrvata ili je njihova zabrinutost zbog jezičnog unitarizma bila stvarna. Londonski tjednik *The Economist*, u kojem je pisao hrvatski emigrant Chris Cviić, ocrtao je Deklaraciju kao isključivo politički dokument te je povezao „*događaje oko hrvatsko-srpskog jezičnog pitanja s međunarodnim položajem Jugoslavije, odnosno odnosima s Istočnom Europom i Sovjetskim Savezom*“⁶⁷. Optužbe o pokušajima izdvajanja Hrvata iz Jugoslavije bile su poduprte intepretacijama teksta Deklaracije kao objave tzv. „jezika samostalnosti“. Mirko Peti s Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje napomenuo je u časopisu *Kolo* (broj posvećen 40. godišnjici Deklaracije) kako je riječ o političkom diskursu koji ima svoj tipični rječnik te način izražavanja.

⁶⁵ Čizmić: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji* u *Kolo*, br. 1-2, 2009.

⁶⁶ Batović: *Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967. godine* u *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42., br. 3, 2010., str. 592.

⁶⁷ Isto

Povezanost Deklaracije sa socijalističkim diskursom mogla se uočiti već na samom početku gdje se spominju tipični elementi takvog diskursa: socijalna pravda, revolucionarni preobržaj, socijalistička suradnja zemalja, bratstvo i revolucionarna borba, stoga se jezik Deklaracije ne može izdvajati kao odraz književnoga jezika. Socijalistički diskurs Partija je koristila kao svojevrsnu masku kojom su se prikrivali svi nedostaci i nepravilnosti državne zajednice Peti je naglasio i to kako je Deklaracija kolektivno djelo, te shodno tome, pojedinac nije mogao nametati svoje stavove.

Uspješnost donošenja ovakvog akta zapravo je ovisila o pravilnom iznošenju zahtjeva pred Partiju pa, s tim u svezi, Peti spominje tzv. „*umatanje u staniol*“ što se može objasniti kao poštivanje nekih jednostrano nametnutih pravila. Također, partijski jezik nije služio samo podilaženju komunističkom vodstvu jer je većina potpisnika bila iz redova SKH što znači kako je to bio i njihov jezik. Za rješavanje političkih i jezičnih pitanja potpisnici su se pozivali na važne političke događaje poput kongresa ili plenuma CK SKJ, a to nije bilo ništa neuobičajeno. Zapravo se iza jezika koji je Partiji bio blizak krio buntovnički jezik, opasan jezik te jezik pobune. Danas se može govoriti o nedostatku hrabrosti tadašnjih intelektualaca, no treba uzeti u obzir vrijeme nastanka Deklaracije te oblik države u kojoj je sloboda mišljenja bila ograničena.

Deklaracija, koja je nastala u atmosferi razmjerne liberalizacije, nije bila usmjerena protiv Jugoslavije i komunističke vlasti te nije imala namjeru povrijediti ostale jugoslavenske narode, ona je bila usmjerena k jačanju bratstva punom jezičnom ravnopravnošću. Uz Deklaraciju, Partija je vezala sinonim otpora hrvatskog naroda, taj potez dokazao je kako je Jugoslavija bila krhka te kako je partijska vlast gubila kontrolu nad jugoslavenskim narodima. Iako je Deklaracija bila ustavni amandman, srpskoj je strani bio sporan termin „deklaracija“ koji je upućivao na to kako se njome željelo postići mnogo više od onoga što je bilo napisano. Pitanje je što bi se dogodilo da nije bilo ovog važnog ustavnog amandmana jer je on postao „mit“ kojim je hrvatska inteligencija započela borbu za očuvanjem integriteta hrvatskog jezika. Ono što istraživači ovog razdoblja spominju jest nedovoljan broj pisanih izvora zbog uništavanja dokumentacije 1971. godine. Ipak, brojnost tih dokumenata nije bila velika zbog očekivanih reakcija nakon objavljivanja Deklaracije pa je živa riječ sudionika tih događaja iznimno važna. Tema Deklaracije nije bila dovoljno prisutna ni u znanosti, ona je bila javno zabranjena i gotovo nitko se nije usudio njome baviti.

Hrvatski jezični problem nije riješen ni u godinama nakon Deklaracije. No, došlo je do određenih pomaka. Članovi Matice hrvatske pozvani su u Centralni komitet SKH u prosincu 1967. godine gdje su se susreli s Mikom Tripalom. Ljudevit Jonke na sastanku je održao uvodno izlaganje u kojem je istaknuo kako se ne može opovrgavati postojanje dviju varijanata jezika Hrvata i Srba te je zatražio reviziju Novosadskog dogovora. Nakon toga CK SKH je ipak popustio te je priznao kako postoje dvije književnojezične varijante hrvatskog i srpskog jezika, „*ali u okviru Novosadskog dogovora, čije osnovne smjernice valja i dalje pratiti*“⁶⁸. To je potvrđeno i na 6. kongresu jugoslavenskih slavista u Budvi 1969. godine. No, unitaristi i dalje nisu priznavali postojanje varijanata. Belićev nasljednik Pavle Ivić nije podupirao ideju o dvije varijante jezika već to je činio samo deklarativno. Također, Ivić je tvrdio i kako je naziv „hrvatskosrpski“ jezik prihvatljiviji od naziva „hrvatski“ jezik ili „srpski“ jezik s obrazloženjem kako u jezičnom smislu samostalno hrvatsko ili srpsko ime niti nije postojalo. Ivić je upozoravo i na problem jezika Srba u Hrvatskoj, naglasio je „*da bi u slučaju prihvatanja hrvatskog imena za varijantu koja je karakteristična za SR Hrvatsku, Srbima u Hrvatskoj, po toj logici bilo uskraćeno pravo da svoj jezik nazivaju vlastitim narodnim imenom*“⁶⁹. Važno je naglasiti kako je tada jedino sredstvo borbe beogradskih jezikoslovaca protiv hrvatske jezične samostalnosti bila srpska manjina u Hrvatskoj.

Krajem 1960-ih godina provodila se snažna decentralizacija te liberalizacija, sukladno tome SKJ postaje savez republičkih i pokrajinskih Saveza komunista. To je potvrđeno na IX. kongresu SKJ 1969. godine „*kada je ukinut Centralni komitet SKJ i napušten princip demokratskog centralizma uz striktnu federalizaciju SKJ*“⁷⁰. SKH je do 1971. godine vodio Vladimir Bakarić koji se zalagao za preobrazbu Saveza komunista, shodno tome i za uključivanje obrazovanja generacije u partijsko vodstvo.

⁶⁸ Bašić: *Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam* u *Jezik*, god. 54., br.5, 2007., str. 170.

⁶⁹ isto

⁷⁰ Lalović: *Prijelomno desteljeće (1962.-1972.) – od krize stabilnosti do stabilizacije krize* u *Politička misao*, god. 49., br. 3, 2012., str. 13.

Vrhunac svega predstavljala je X. sjednica CK SKH čiji je začetnik bio Bakarić uz Tripala i Dabčević Kučar. Iako je tada započela borba protiv unitarističke struje unutar SKH, smijenjen je samo Miloš Žanko. Ipak, hrvatsko je vodstvo steklo snažnu potporu svih društvenih slojeva u Hrvatskoj.

Početkom 1970-ih godina pokušavali su se ukloniti ostatci jezičnog unitarizma u Hrvatskoj te razviti osjećaj pripadnosti hrvatskoj naciji u suživotu s ostalim narodima, a „važan vid te politike sastojao se u pružanju političke podrške snažnoj afirmaciji hrvatskog jezika i nacionalne kulture“⁷¹. Na čelo CK SKH 1971. godine došli su Savka Dabčević-Kučar, Miko Tripalo i Pero Pirker. Dabčević Kučar bila je ključna osoba hrvatskog reformnog pokreta odnosno Hrvatskog proljeća. Nakon Karađorđeva često je korišten naziv „masovni pokret“ ili „maspok“, a osobito su ga koristili članovi reformnog pokreta. Hrvatski pokret ubrzano se razvijao. Jačalo ga je studentsko vodstvo s Ivanom Zvonimirom Čičkom, Draženom Budišom te Antom Paradžikom. Matica hrvatska počela je objavljivati *Hrvatski tjednik* koji se bavio nacionalnim temama o suverenosti hrvatskog naroda, ali uz ravnopravan položaj s ostalim narodima. Odbačen je Novosadski dogovor s obrazloženjem Matice hrvatske kako se u svakodnevnoj upotrebi pokazao kao „neprikladan jer se jezična snošljivost može temeljiti samo na uzajamnom poštivanju individualnosti i prirodnih jezičnih prava“⁷², izrađen je novi pravopis hrvatskoga jezika Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Mogušaja čija je objava bila odgođena.

Tito je upozoravao na divljanje nacionalizma u Hrvatskoj te je, shodno tome, sve završilo gušenjem pokreta u studenom 1971. godine kada je došlo i do velikog studentskog štrajka u Zagrebu, Splitu i Zadru. Studenti su tražili više suverenosti, reformu vojske te promjene u vanjskotrgovinskom i deviznom sustavu. Štrajk je zasustavljen kako bi se iskazalo povjerenje Savki Dabčević Kučar te kako bi se izbjegli izgredi. Tito je studentsku pobunu prozvao akcijom koja je bila potaknuta izvana. Na kongresu u Karađorđevu u prosincu 1971. godine Tito je uklonio sve one koji su zastupali ideju o nacionalnoj ravnopravnosti što je bila glavna tema Hrvatskog proljeća. Također, zabranjena je objava Hrvatskog

⁷¹ Banac: *Hrvatsko jezično pitanje*, Mladost, Zagreb, str. 103.

⁷² Izjava Matice hrvatske: *Novosadski dogovor odbačen u Jezik*, god. 18, br. 5., 1970., str. 138.

pravopisa Babića, Finke i Moguša dok je Matici Hrvatskoj zabranjen rad. Ipak, značajno je da na jezičnom polju nije bilo povratka na 1954. godinu. Ustavom SFRJ iz 1974. godine istaknuto je kako je hrvatski jezik službeni jezik na hrvatskome teritoriju (Odredba o „hrvatskom književnom jeziku“). Do raspada Jugoslavije korišten je naziv „hrvatski ili srpski“ jezik, no to se nije odražavalo u jezičnoj praksi jer je jezični unitarizam ipak slabio. Stabilnost SFRJ znatno je narušena nakon smrti Josipa Broza Tita, novooblikovano Predsjedništvo nije bilo trajno rješenje i vodilo je k propasti višenacionalne zajednice. Savez komunista gubio je na ugledu, a sve su češće bile polemike te sukobi između republika. Partijski monopol bio je ograničen na policiju, vojsku, zakonodavstvo i državni budžet. U Hrvatskoj se u drugoj polovici 1980-ih istaknuo Ante Marković koji je bio predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske i kasnije jugoslavenski premijer. Zbog neprimjerenih izjava o stanju u Hrvatskoj na zatvorske su kazne osuđeni Franjo Tuđman, Vlado Gotovac i Marko Veselica. U Srbiji je prevladavalo nezadovoljstvo izazvano donošenjem Ustava iz 1974. godine. Tražio se povoljniji položaj Srba unutar SFRJ te se sve češće budio interes za zaboravljenim temama poput četništva. Također, govorilo se kolektivnoj krivnji cjelokupnog hrvatskog naroda zbog ustaških zločina počinjenih u Jasenovcu. Memorandumom Srpske akademije nauke i umetnosti istaknuto je kako je srpski narod vrsta primarnog entiteta s težnjom stvaranja srpske države na svim područjima na kojima su živjeli Srbi. Dolaskom na čelo SKJ Slobodan Milošević nije prihvatao hrvatske i slovenske prijedloge o konfederacijskom preustroju Jugoslavije jer to nije bilo u skladu s idejom o tzv. Velikoj Srbiji. Sve je to vodilo k ratnim zbivanjima te konačnom raspadu SFRJ.

3. ZAKLJUČAK

Srpska unitaristička jezična politika obilježila je hrvatsko-srpske odnose unutar Jugoslavije. Nakon 1918. godine započelo je dugo razdoblje u kojem je hrvatski jezik trpio posljedice provođenja nepravedne jezične politike, shodno tome, hrvatski jezični problem počeo se razvijati stvaranjem Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije. Zajednička osnova hrvatskog i srpskog jezika nije mogla prevladati značajne razlike između književne i povijesne baštine dvaju jezika. Ideja o jedinstvenoj jugoslavenskoj narodnosti nije odgovarala velikosrpskoj politici, stoga je Stjepan Radić, vođa seljačke stranke, koji je u narodu uspješno širio hrvatsku nacionalnu svijest, proglašen separatistom, a njegovi postupci opasni za opstanak tadašnje države. Aleksandar Belić je uz suradnike radio na uklanjanju razlika između hrvatskog i srpskog jezika, no to izjednačavanje dvaju jezika bilo je utemeljeno na unitarističkim načelima. Te godine obilježene su i objavom Boranićeva pravopisa koji je trebao biti alternativa Belićevu pravopisu. Nakon uvođenja diktature kralja Aleksandra provodilo se sustavno negiranje hrvatske narodnosti te je integritet hrvatskog jezika bitno ugrožen. Stvaranjem Banovine Hrvatske i demokratizacijom odbačen je unitaristički pravopis, a koristili su se priručnici iz razdoblja prije 1929. godine. Brojni jezikoslovci isticali su razlike između hrvatskog i srpskog jezika. S tim u svezi osuđen je jezični unitarizam kao oblik političkog centralizma. Doba ustaške diktature obilježeno je politikom jezičnog čistunstva te uklanjanjem svih ostataka jugoslavenske jezične politike.

Završetkom Drugog svjetskog rata te stvaranjem FNRJ ponovno su započeli pokušaji stvaranja zajedničkog hrvatskosrpskog jezika. To je i razdoblje povratka jezičnom unitarizmu što je najavio Belićev pravopis iz 1952. godine. Ovaj pravopis znatno se razlikovao od prvih službenih dokumenata revolucionarne vlasti u kojima je propagiran jezični pluralizam. Objedinjenjem hrvatskog i srpskog jezika bavila se Matica srpska, stoga je provedena Anketa o jedinstvu dvaju jezika kojom se zapravo htjelo vidjeti koje su bile granice srbizacije hrvatskog jezika.

Vrhunac svega bio je Novosadski dogovor kojim je određeno kako je jezik Hrvata i Srba jedan jezik koji je bio jedinstven. Jezični unitarizam te centralizam bujao je sve do Rankovićeve smjene 1966. godine kada je došlo do postupne liberalizacije. To je potaknulo i javnu raspravu oko amandmana na Ustav iz 1963. godine, a kao izravni povod pobune hrvatskih intelektualaca navodi se objavljivanje dvaju svezaka Rječnika hrvatskosrpskog jezika Matice hrvatske i Matice srpske.

Središnji događaj 1960-ih godina bila je Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika koja je označila buđenje hrvatske oporbe te je bila veliko iznenađenje za jugoslavensko vodstvo. Značenje Deklaracije bilo je golemo, stoga je došlo do brojnih negativnih reakcija na njezino donošenje. U godinama nakon Deklaracije provodila se postupna decentralizacija, no ideje o samostalnoj hrvatskoj naciji unutar granica SFRJ dovele su do optužbi o divljanju nacionalizma u Hrvatskoj. Hrvatsko proljeće nasilno je ugušeno, a njegovi članovi uklonjeni su iz Partije. Do sve značajnijeg slabljenja unitarizma došlo je nakon 1974. godine kada je hrvatski jezik postao službeni jezik na hrvatskom teritoriju.

Hrvatski jezični problem riješen je tek stvaranjem neovisne Republike Hrvatske kada je nakon dugog razdoblja provođenja jezičnog unitarizma završila borba za hrvatskom jezičnom samostalnošću koju su započeli upravo potpisnici Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika.

4. LITERATURA

Stjepan Babić: *Deklaracija – činjenice i pretpostavke* u *Jezik*: god. 55., br. 1., 2008.

Stjepan Babić: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990.

Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Jelena Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Ivo Banac: *Hrvatsko jezično pitanje*, Mladost, Zagreb, Zagreb, 1991.

Ivo Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990.

Nataša Bašić: *Ljudevit Jonke i jugoslavenski jezični unitarizam*, u *Jezik*: god. 54., br. 5, 2007.

Ante Batović: *Zapadne reakcije na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika 1967. godine* u *Časopis za suvremenu povijest*, god. 42., br. 3, 2010.

Miroslav Brandt: *Još o pripremanju Deklaracije* u Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Maciej Czerwiński: *Utjecaj jezične politike na jezičnu zbilju kao nezaobilazan predmet istraživanja (na primjeru hrvatskoga jezika)* u *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 38., br. 1, Zagreb, 2012.

Ivan Čizmić: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika i njezin odjek u hrvatskoj političkoj emigraciji* u *Kolo*, br. 1-2, 2009.

Čolaković. Damjanović, Dimitrijević: *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1963.

Ivo Goldstein: *Hrvatska povijest*: knjiga 21, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2003.

Josip Hamm, Mate Hraste, Jonke: *Zajedničke emisije naših radio-stanica*, u *Jezik*, br. 4., 1957.-58.

Mate Hraste: *O nazivu našeg jezika* u *Jezik*, god. 3., br. 4, 1954.

Liljana Jojić, Ranko Matasović: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi liber, Zagreb, 2002.

Ljudevit Jonke: *Aleksandar Belić: Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika* u *Jezik*, god. 1, br. 4, 1952.

Ljudevit Jonke: *O hrvatskom jeziku*, Pergamena, Zagreb, 2003.

Ljudevit Jonke: *Rječnik hrvatskosrpskog jezika* u *Jezik*, god. 2, br. 3, 1953.

Ljudevit Jonke: *Značenje i način provođenja novoga pravopisa* u *Jezik*: br. 3-4, 1959.-1960.

Branko Kuna: *Značenje Deklaracije danas* u *Kolo*: br. 1-2, 2009.

Dragutin Lalović: *Prijelomno desteljeće (1962.-1972.) – od krize stabilnosti do stabilizacije krize* u *Politička misao*, god. 49., br. 3, 2012.

Matica hrvatska: *Novosadski dogovor odbačen* u *Jezik*, god. 18, br. 5., 1970., str. 13.

Anica Nazor: *Četvrti kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije* u *Slovo*: br. 13, 1963.

Anica Nazor.: *Peti kongres Saveza slavističkih društava SFR Jugoslavije* u *Slovo*: br. 15-16, 1965.

Josip Pavičić: *Drugi narodni preporod* u Babić, Brozović, Hekman: *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika, Građa za povijest Deklaracije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Mirko Peti: *Jezik kojim je pisana Deklaracija* u *Kolo*: br. 1-2, 2009.

Ivo Pranjković, Marko Samardžija: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.

Pavle Roglić – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika dovršen*, u *Jezik*: god. br. 1, 1959.-1960.

Miko Tripalo: *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1989.